

Міністерство освіти і науки України

Інститут спеціальної педагогіки НАПН України

Програма з корекційно-розвиткової роботи для 5-9 (10)

класів

спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей

з тяжкими порушеннями мовлення

(«Корекція мовлення»)

Київ-2016

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Лист МОН України № ..... від .....)

Рецензенти:

Мартинчук Олена Валеріївна, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри спеціальної психології, корекційної та інклюзивної освіти Інституту людини Київського університету ім. Б. Грінченка.

Куравська Людмила Сергіївна, директор Васильківської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат I-II ступеня для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (Київська область).

Програму підготували:

Наукові співробітники лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки Національної Академії педагогічних наук України.

Відповідальна за випуск: Трофименко Людмила Іванівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії логопедії ІСП НАПНУ.

Програма з корекційно-розвиткової роботи для 5-9 (10) класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення («Корекція мовлення») є корекційною програмою, в якій представлено роботу з подолання порушень мовленнєвої системи в учнів середніх та старших класів в умовах шкільного навчання.

Програма призначена для вчителів-логопедів спеціальних загальноосвітніх шкіл, вчителів-логопедів логопедичних пунктів системи освіти, педагогічних працівників, студентів і викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, батьків.

Зміст

Пояснювальна записка.....	4
1. Розділ 1. Корекція та розвиток фонематичних процесів.....	6
2. Розділ 2. Корекція лексичної сторони мовлення.....	13
3. Розділ 3. Корекція граматичної сторони мовлення.....	23
4. Розділ 4. Корекція зв'язного мовлення.....	36
5. Розділ 5. Корекція дислексій.....	44
6. Розділ 6. Корекція дисграфій.....	54
7. Розділ 7. Корекція дизорфографій.....	62
Список використаної літератури.....	74

Пояснювальна записка

У спеціальній загальноосвітній школі для дітей з тяжкими порушеннями мовлення передбачено проведення корекційно-розвиткових занять з корекції мовлення відповідно до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. Кількість корекційних годин врегульовано відповідно до Наказу МОН України №701 від 11.06.2014 р «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки від 22.04.2014 № 504». Рекомендовано для проведення корекційно-розвиткових занять у 5-6 класах – 6 годин, у 7-10 класах – 5 годин на тиждень.

Особливість корекційних занять полягає в тому, що методика корекційної роботи та її зміст залежать від віку, мовленнєвих недоліків, особливостей стану мовленнєвої діяльності дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Згідно з Типовим навчальним планом, *метою* корекційно-розвиткових занять для дітей з тяжкими порушеннями мовлення є: компенсація порушень мовленнєвого розвитку та створення умов для формування навичок вільної комунікації, що сприятиме включенню дітей з тяжкими порушеннями мовлення до суспільного життя.

Основними завданнями з розвитку мовлення на корекційно-розвиткових заняттях є:

1. Визначення рівня порушень мовленнєвого розвитку та механізмів їх виникнення.
2. Подолання виявлених порушень з урахуванням механізмів їх виникнення та з опорою на найбільш збережені компоненти мовленнєвої та пізнавальної діяльності.
3. Попередження появи вторинних порушень мовленнєвого (дисграфії, дизорфографії та дислексії) та пізнавального розвитку.
4. Подолання дисграфій, дизорфографій та дислексій.
5. Формування здатності здійснювати комунікацію в різних сферах спілкування з урахуванням мотивації, мети та соціальних норм поведінки.

Корекційно-розвиткові заняття сприяють:

– корекції слухового сприймання та формуванню на цій основі адекватного розрізнення та розпізнавання звуків української мови за їх акустичними, артикуляційними ознаками;

- корекції зорового гнозису, аналізу, синтезу, просторових уявлень; зорового та рухового контролю;

– корекції темпоритмічної та ритміко-інтонаційної сторін мовлення;

- розвитку лексичної сторони мовлення шляхом розширення різних лексичних категорій, засвоєнню нових термінів, умінь користуватися лексичними мовними засобами у різних мовленнєвих ситуаціях;

- корекції граматичної системи мовлення на основі формування морфологічних та синтаксичних узагальнень, уявлень про морфологічні елементи слова та структуру речення, розвитку функції словотвору, морфологічного аналізу;

- корекції зв'язного (діалогічного, монологічного) мовлення на основі: розвитку умінь граматично правильно та логічно висловлювати свої думки з метою комунікації та з дотриманням норм літературної української мови, сприймання та відтворення почутого та прочитаного тексту з використанням зорової опори та без неї, за уявленням та уявою, розвитку внутрішнього мовлення;

- формуванню навичок усвідомленого мовного аналізу як основи для оволодіння і розвитку навичок читання та письма;

- корекції дислексій, дисграфій, дизорфографій.

Структура програми

В структуру програми закладено 3 колонки: 1 – нумерація напрямів усередині загальної теми; 2 – зміст корекційної роботи, де представлено напрями, відповідно до яких

вчитель-логопед може планувати індивідуальні та підгрупові заняття; 3 колонка відображає мету та завдання корекційної роботи.

Значена структура програми не передбачає висування вимог до рівня корекції складових мовленнєвої діяльності, що зумовлено нерівномірністю проявів мовленнєвих порушень та різноманітністю особливостей розвитку психолінгвістичних ланок у кожної дитини. В усіх розділах програми представлено поетапну корекційну роботу, яка враховує індивідуальні мовленнєві можливості та рівень розвитку учня.

Зміст корекційної програми розроблено з позицій психолінгвістичного підходу до діагностики та шляхів подолань мовленнєвих розладів, що вимагає індивідуального планування роботи з кожним учнем у залежності від рівня первинного мовленнєвого порушення та ускладнень, які його супроводжують (порушення писемного мовлення, вторинна затримка психічного розвитку, розлади емоційно-вольової сфери, соматична ослабленість тощо). Саме тому у програмі відсутній поділ корекційно-змістового наповнення за класами.

При плануванні корекційної роботи (як індивідуальної, так і підгрупової) вчитель-логопед орієнтується на виявлений в результаті обстеження рівень сформованості психолінгвістичних компонентів, що забезпечують розвиток мовленнєвої системи. Заключний контрольний етап дає змогу відстежити динаміку розвитку та досягнення учня, а також спрогнозувати наступний етап.

У програмі корекційно-розвиткової роботи представлено 7 розділів:

- Корекція та розвиток фонематичних процесів.
- Корекція лексичної сторони мовлення.
- Корекція граматичної сторони мовлення.
- Корекція зв'язного мовлення.
- Корекція дислексій,
- Корекція дисграфій.
- Корекція дизорфографій.

Корекційно-розвиткова робота за визначеними розділами забезпечує виправлення та розвиток у учнів порушених чи недорозвинених складових мовленнєвої діяльності, які зумовлюють як засвоєння мовних знань, так і використання їх в актах комунікації, а також упередження можливих труднощів у навчанні, пов'язаних із проявами чи впливами вад мовлення. Ці розділи можуть бути представлені як на одному занятті, так і на декількох.

Учитель-логопед включає в заняття вправи для розвитку загальних мовленнєвих навичок, мовленнєві ігри, творчі завдання тощо щодо подолання вад мовлення.

Програму адресовано учителям-логопедам 5-10 класів спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Розділ 1

Корекція та розвиток фонематичних процесів

Пояснювальна записка

Тяжкі порушення мовлення (ТПМ) – це низка розладів мовлення (афазія, дизартрія, ринологія, заїкання), які супроводжуються загальним його недорозвитком тяжкого ступеня та характеризуються різко вираженою обмеженістю засобів мовленнєвого спілкування в умовах нормального слуху та збереженого інтелекту (Л.С. Волкова). Спільні особливості прояву дефекту за умови різних первинних аномалій мовленнєвого розвитку є визначальними для створення методичних систем, а організація всього педагогічного процесу в школах для дітей з ТПМ відбувається з позицій системного підходу, який передбачає взаємопов'язане формування фонетичних, фонематичних і лексико-граматичних компонентів мовлення.

Писемне мовлення, як відомо, формується на базі усного, а відхилення в його формуванні перешкоджають успішному опануванню предметів мовного циклу. Для опанування грамотою необхідною основою є психофізіологічна готовність дитини, основними умовами якої є достатній рівень розумового розвитку та усного мовлення, а саме зв'язного мовлення, правильності звукового оформлення мовлення та лексико-граматичної його сторони. Недоліки з боку зазначених компонентів негативно впливають на формування писемного мовлення та, в окремих випадках, провокують виникнення дислексії та (або) дисграфії. З метою попередження означених розладів та у процесі корекції певних форм системних порушень писемного мовлення в учнів мають бути сформовані на достатньому рівні фонематичні процеси – сприймання, уявлення, звукового аналізу та синтезу слів. Зазначені функції залежать від рівня розвитку слухової уваги, пам'яті та слухового контролю, а також достатнього рівня розвитку розумових операцій.

З метою ефективної організації корекційної роботи ще під час планування та добору завдань вчителю-логопеду необхідно дотримуватись послідовності визначених етапів становлення фонематичних процесів відповідно до психолінгвістичної періодизації розвитку мовлення:

- 1) фонематичне сприймання;
- 2) фонематичні уявлення (головною умовою виконання завдань є абсолютне виключення артикулювання слів дитиною, а також виключення опори на слухове сприймання. Тобто дитина має виконувати завдання без промовляння слів чи то педагогом, чи то самостійно);
- 3) звуковий аналіз у зовнішньому плані (тобто з опорою на слухове сприймання слова, вимовлюваного педагогом (що є легшим варіантом завдання), або дитиною (більш складний варіант завдання));
- 4) звуковий синтез у зовнішньому плані;
- 5) звуковий аналіз у внутрішньому плані (тобто без опори на слухове сприймання слова, без будь-якого промовляння чи то артикулювання, виключно за уявленням);
- 6) звуковий синтез у внутрішньому плані.

На *першому* корекційному етапі основною умовою виконання завдань з розвитку фонематичних процесів є їх виконання дитиною без опори на власне вимовляння. Робота на заняттях має спрямовуватись на розвиток фонематичних процесів на основі еталонного вимовляння логопеда (фонематичне сприймання, звуковий аналіз та синтез).

На *другому* корекційному етапі роботу має бути спрямовано на розвиток фонематичного сприймання (з опорою на еталонну вимову педагога), звукового аналізу й синтезу (з опорою на власну вимову) та фонематичні уявлення.

На *третьому* корекційному етапі роботу має бути спрямовано на вдосконалення фонематичних процесів – уявлення, звукового аналізу та синтезу – лише за уявленням (без залучення слухової та артикуляційної аналізаторних систем).

Завдання до кожного етапу мають добиратись за принципом поступового ускладнення, що, на нашу думку, забезпечить високу гнучкість корекційної методики та, відповідно, сприятиме її ефективності (за умов правильно визначеного механізму порушення). Розглянемо детальніше особливості добору матеріалу та принцип його використання на кожному з корекційних етапів.

Під час роботи над розвитком фонематичного сприймання, простих форм аналізу та синтезу матеріал пропонується лише з еталонного звучання логопеда, максимально уникаючи впливу недоліків вимовляння учнями. До завдань на початковому етапі мають входити найпростіші для сприймання та оперування звуки, звукові комплекси та слова (від односкладових до складніших за будовою – дво-, три- й чотирискладових). Матеріал має плавно та поступово насичуватись складними для вимовляння фонемами. Таким чином, удосконалення фонематичних процесів відбуватиметься за рахунок поступового розвитку фонематичного сприймання (починаючи, за необхідності, з перцептивного рівня) за допомогою опори на правильну вимову логопеда.

На другому корекційному етапі під час роботи з розвитку фонематичного слуху основним стає матеріал, що містить звуки, які діти вимовляють неправильно. Виконуючи завдання з розвитку звукового аналізу та синтезу, діти спираються на власне артикулювання. Такий принцип добору матеріалу та виконання завдань зумовлений тим, що в цей період корекції вимова учнів уже певним чином скомпенсована, більшість раніше неправильно вимовлюваних фонем перебуває на етапі активної автоматизації й вимагає постійного залучення уваги до них дитини. Таким чином, підвищення складності завдань має відбуватися не лише за рахунок ускладнення самого матеріалу, а й за рахунок зміни опори під час роботи з ним.

На третьому корекційному етапі матеріал до завдань з розвитку слухових фонематичних процесів має бути максимально насиченим складними для вимовляння звуками, а також багатоскладовими словами зі збігом приголосних. Такі спеціально створені умови вимагають достатньо високого рівня концентрації уваги до фонемного складу слів, скомпенсованості недоліків звуковимови та певного рівня сформованості фонематичних процесів. Розвиток та вдосконалення останніх відбувається за рахунок зміни умов уже звичних завдань. Так, під час виконання звукового аналізу слів для дітей залишатиметься провідною єдина опора – власне уявлення.

Водночас, під час роботи за рекомендованою методикою, на кожному етапі вчитель-логопед має обов'язково використовувати завдання з розвитку слухового сприймання, уваги, пам'яті та контролю. Також необхідно добирати й завдання з розвитку прогнозування на матеріалі віршів, незакінчених речень, пропущених слів, закінчень слів у реченнях, текстах, оповіданнях, які учневі можна пропонувати прослухати, а надалі, самостійно прочитати.

Представлена поетапність у роботі з розвитку фонематичного слуху дозволить педагогові реалізувати диференційований підхід відповідно до механізму порушення, тобто дасть можливість організувати роботу з того щабля розвитку, на якому знаходиться дитина.

№	Зміст корекційно-розвиткової роботи	Мета та завдання корекційно-розвиткової роботи
Діагностичний етап		
1	Діагностика стану сформованості слухових процесів та фонематичного слуху.	Обстеження: слухового сприймання, уваги, пам'яті, контролю; фонематичного сприймання, уявлення, звукового та складового аналізу і синтезу.
Основний корекційно-розвивальний етап		
2	Слухове сприймання, увага.	Розвиток чуття ритму. Диференціація немовленнєвих звуків за силою та довжиною звучання, висотою, тембром: <ul style="list-style-type: none"> • гучних-тихих; • довгих-коротких; • високих-низьких; • приємних (лагідних, добрих), неприємних (грубих, злих). Удосконалення слухової уваги за рахунок розвитку вміння помічати та виокремлювати на слух: <ul style="list-style-type: none"> • зайве слово, що не підходить за змістом у реченні; • зайве речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті; • зайве слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою у вірші.
3	Слухова пам'ять.	Удосконалення та розвиток процесів цілеспрямованого запам'ятовування та відтворення на матеріалі: <ul style="list-style-type: none"> • логічно пов'язаних між собою слів; • логічно пов'язаних між собою пар слів; • ряду протилежних за значенням пар слів; • слів, не пов'язаних між собою тематичними ознаками; • ряду логічно не пов'язаних між собою пар слів; • ряду звуків; • ряду складів.
4	Прогнозування.	Розвиток прогнозування з опорою на слухове сприймання на матеріалі: <ul style="list-style-type: none"> • віршів із пропущеними словами, які учень має добирати самостійно; • незакінчених речень; • речень із пропущеними словами; • речень із пропущеними кінцевими частинами слів; • текстів із пропущеними словами, словосполученнями, кінцевими частинами слів.
5	Слуховий контроль.	Розвиток слухового контролю на матеріалі: <ul style="list-style-type: none"> • спеціально спотворених педагогом звуків у словах; • віршів, що містять слова, які не відповідають змісту; • речень, що містять слова, які не відповідають змісту;

Розділ підготувала:

***Ільяна Валентина Михайлівна*, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.**

Розділ 2

Корекція лексичної сторони мовлення

Пояснювальна записка

Навчання учнів 5-10 класів шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення здійснюється за спеціальними програмами. Особливістю та перевагою такого навчання виступає забезпечення корекції порушень мовлення в структурі всього навчально-виховного процесу. Найбільше навантаження припадає на предмети мовного циклу, де проводиться формування та корекція мовлення як повноцінного засобу спілкування і знаряддя мислення, а також вивчення української мови та літератури як предметів.

Труднощі в навчанні учнів з ТПМ обумовлені наявністю системного порушення мовленнєвої діяльності (ЗНМ), обмеженістю мовленнєвого досвіду та особливостями їхнього психофізичного розвитку (О.Л.Жильцова, Г.А.Каше, Р.І.Лалаєва, Р.Є.Левіна, О.М.Мастюкова, І.В.Прищєпова, І.М.Садовнікова, Є.Ф.Соботович, Л.Ф.Спірова, В.В.Тарасун та ін.). Дослідження підтверджують, що особливо складним і стійким є порушення формування лексики і граматичної будови мови, а це, в свою чергу, негативно позначається на розвитку зв'язного мовлення і спричиняє виражені порушення писемного мовлення. Все це негативно впливає на розвиток особистості дитини та унеможливує опанування навчальної програми.

Найменшою одиницею лексичної сторони мовлення є лексема – слово. Слово прийнято розглядати як первинну, найкоротшу змістовну одиницю мови. Одним із завдань розвитку мовлення учнів середніх класів виступає робота над словом, *мета* якої – якісне збагачення словника, формування уміння правильно, точно і виразно використовувати в своїй мовленнєвій практиці лексичні структури української мови. Уміння відчувати, розуміти та використовувати у власному мовленні найтонші відтінки значення слова, яких воно набуває у контексті, характеризує рівень знання мови. Учні на практичному рівні з'ясовують залежність слова від контексту та семантичні відношення слів (синонімічні, антонімічні, лексико-семантичні, тематичні). Проводиться робота над лексико-семантичними поняттями: лексичне значення, однозначні й багатозначні слова, пряме і переносне значення, омоніми, синоніми, антоніми. Також учні опановують лексичну систему мови з погляду походження, активного та пасивного запасу, сферою вживання.

Недорозвинення лексичної сторони мовлення школярів з ТПМ характеризується помилками, які свідчать про порушення предметної спрямованості слів, дифузний і нестійкий характер лексичних значень, слабку орієнтацію у змістовній стороні слів, обмеженість обсягу семантичних полів.

Порушення формування лексики проявляється в:

- обмеженості словникового запасу;
- різкій невідповідності активного і пасивного словника;
- неточному вживанні слів;
- численних вербальних парафазіях;
- не сформованості семантичних полів;
- труднощах актуалізації словника.

Учні з ТПМ мають труднощі в засвоєнні узагальненого значення слова, багатозначності слів, переносного значення слова, в доборі антонімів та синонімів. В письмових видах робіт спостерігаються помилки вживання слів в невласливому для них значенні, невміле використання синонімів, багатозначних слів, паронімів, невиправдані повтори слів, використання зайвих слів.

Корекція лексичної сторони мовлення у дітей з мовленнєвою патологією здійснюється з позицій психолінгвістичного підходу, з урахуванням сучасних уявлень про процес розвитку

лексики та різноманітні аспекти її вивчення: про структуру значення слова та її розвиток, про семантичні поля і особливості їх формування в онтогенезі.

Вчитель-логопед проводить підгрупові, групові та індивідуальні корекційно-розвиткові заняття, на яких реалізується диференційований підхід з урахуванням структури дефекту, індивідуальних особливостей та можливостей учнів. Основними напрямками корекції лексичної сторони мовлення, покладеними в основу програми, визначено: формування різних рівнів лексичних узагальнень (узагальнене лексичне значення; понятійна співвіднесеність слова; абстрактно-узагальнене лексичне значення слова); робота над лексико-семантичними явищами, лексичною системністю (формування семантичної структури слова, робота над явищами антонімії, синонімії, омонімії, багатозначності та прямого і переносного значення слів); робота над формуванням розуміння та вміння самостійно використовувати в мовленні сталі словосполучення; формування смислових відношень та зв'язків між лексичними одиницями на основі включення слів в семантичні поля (синтагматичні та парадигматичні зв'язки слів). Паралельно триває формування розуміння слова як складової одиниці мови.

Отже, здійснюється розвиток лексичної сторони мовлення шляхом розширення різних лексичних категорій, засвоєння нових термінів, умінь користуватися лексичними мовними засобами у різних мовленнєвих ситуаціях та на письмі. Корекційно-розвиткова робота має на меті збагачення словникового запасу учнів різними частинами мови, розвиток мовного чуття.

Корекційна робота за зазначеними напрямками забезпечить розширення словникового запасу та сприятиме уточненню та диференціації лексичних значень слів, формуванню різних рівнів лексичних узагальнень, що виражає слово, а також формуванню лексичної системності.

№	Зміст корекційно-розвиткової роботи	Мета та завдання корекційно-розвиткової роботи
Діагностичний етап		
1	Діагностика стану сформованості лексичної сторони мовлення на основі матеріалу, вивченого в підготовчому, 1-4 класах.	Обстеження сформованості активного використання та розуміння вивчених частин мови (іменників, прикметників, дієслів, числівників, займенників, прислівників, прийменників, сполучників); вміння розпізнавати частини мови за запитанням та визначенням, вміння визначати їх суттєві ознаки; вживання частин мови у прямому та переносному значенні, як синоніми та антоніми; вміння оцінювати випадки вдалого й невдалого використання частин мови усно та на письмі; уживання однієї частини мови в значенні іншої; вміння розрізняти літературну лексичну норму та оцінка навички користування тлумачним словником.
Корекційно-розвиткова робота		
Лексичне значення слова		
2	Групи слів за їх походженням: власне українські й запозичені (іншомовного походження) слова.	Розвиток умінь пояснювати (у нескладних випадках) значення відомих слів, та їх походження. Збагачення словника власне українськими й запозиченими (іншомовного походження) словами. Формування умінь вживання слів відповідно до їх значення, доречне використання власне українських і запозичених слів. Розвиток знань учнів щодо слів за походженням. Удосконалення вмінь визначати групи слів за

		значенням, правильно вживати їх у мовленні. Формування вміння добирати українські відповідники до слів іншомовного походження, аргументовано доводити приналежність слова до певної групи.
3	Активна й пасивна лексика української мови: застарілі слова (архаїзми й історизми), неологізми, пароніми.	Збагачення словника застарілими словами (архаїзми й історизми), неологізмами, паронімами. Формування умінь вживання слів відповідно до їх значення, доречне використання пасивної лексики.
4	Групи слів за вживанням: загальноновживані й стилістично забарвлені слова, діалектні, професійні слова й терміни, просторічні слова.	Збагачення словника загальноновживаними й стилістично забарвленими словами, діалектними, професійними словами й термінами, просторічними словами. Формування вміння визначати належність слів до певної лексичної категорії: загальноновживані (нейтральні) і стилістично забарвлені слова. Корекція та розвиток доречного вживання вивчених пластів лексики у власному мовленні та при виконанні письмових видів робіт; визначення їх ролі в текстах різних стилів.
5	Вставні слова.	Формування здатності помічати найбільш уживані вставні слова та використовувати їх у власному мовленні, на письмі.
6	Лексична помилка.	Удосконалення вміння впізнавати лексичні помилки та виправляти їх усно та на письмі. Корекція вміння редагувати тексти з лексичними помилками; використовувати вивчені лексичні мовні засоби, у тому числі слова в переносному значенні, синоніми й антоніми, епітети й порівняння у стандартних і нестандартних мовленнєвих ситуаціях, удосконалювати мовне оформлення висловлювання.
7	Однозначні і багатозначні слова. Багатозначні слова у прямому і переносному значеннях.	Формування та розвиток розуміння різноманітних відтінків значення слова та його багатозначності. Формування доцільності використання слів із переносним значенням. Корекція розуміння значення полісемічних слів, що належать до різних частин мови у різних контекстах; формування умінь порівнювати значення полісемічних слів у різних контекстах. Розвиток умінь спостерігати за використанням в мовленні багатозначних слів, утворювати з ними словосполучення та речення. Удосконалення навички використання полісемічних слів у власному мовленні усно та на письмі: складання словосполучень та речень із заданими полісемічними словами.
8	Групи слів за значенням: синоніми, антоніми, омоніми. Пароніми.	Корекція та розвиток умінь спостерігати за використанням в мовленні синонімів, антонімів, омонімів, та паронімів.

		<p>Розвиток умінь добирати і використовувати синоніми та антоніми відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі з метою уникання лексичних повторів.</p> <p>Формування доцільності використання синонімів як засобу зв'язку речень у тексті.</p> <p>Уживання синонімів для уникнення повторів слів.</p>
9	<p>Фразеологізми.</p> <p>Поняття про фразеологізм, його лексичне значення.</p> <p>Джерела українських фразеологізмів.</p> <p>Прислів'я, приказки, крилаті вирази, афоризми як різновиди фразеологізмів.</p>	<p>Корекція та розвиток розуміння значення фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів.</p> <p>Формування умінь доцільного використання в мовленні виразних й синонімічних словосполучень, різних за будовою й метою висловлювання речень, прислів'їв, крилатих висловів, усвідомлення їх ролі в усному та писемному мовленні.</p> <p>Розвиток умінь увиразнювати мовне оформлення висловлювання за допомогою лексико-фразеологічних засобів.</p>
10	<p>Культура мовлення й стилістика.</p> <p>Офіційно-ділова лексика.</p>	<p>Корекція доречного вживання вивчених пластів лексики у власному мовленні; визначення їх ролі в текстах різних стилів.</p> <p>Розвиток навичок складання розповіді (монолог, діалог) в різних стилях з використанням засвоєної лексики у власному мовленні та на письмі.</p> <p>Формування та закріплення умінь розуміти та вживати слова різних семантичних груп, розрізняти слова різного семантичного забарвлення, стилю.</p> <p>Розвиток уміння складати й розігрувати діалоги за певною ситуацією в офіційно-діловому стилі.</p>
11	<p>Словники.</p> <p>Ознайомлення та користування словниками:</p> <ul style="list-style-type: none"> • тлумачним; • перекладним • антонімів, синонімів, паронімів; • іншомовних слів; • етимологічним; • фразеологічним. 	<p>Формування уміння користуватися тлумачним і перекладним, етимологічним, фразеологічним словниками, словниками синонімів, антонімів; добирати з-поміж синонімів, антонімів, фразеологізмів найбільш відповідні контексту і використовувати їх.</p> <p>Розвиток умінь добирати і використовувати синоніми, антоніми, фразеологізми відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі з метою уникання лексичних повторів.</p>
Абстрактно-узагальнене лексичне значення слова		
12	<p>Засвоєння абстрактно-узагальненого лексичного значення слова як частини мови, класифікація слів за цими ознаками.</p>	<p>Закріпити та поглибити знання школярів про різні частини мови;</p> <p>Збагачення мовлення словами, що належать до різних частин мови;</p> <p>Удосконалення навички розпізнавати частини мови за їх характерними ознаками;</p> <p>Корекція та розвиток усного та писемного мовлення;</p> <p>Розвиток логічного мислення, пам'яті, вміння аналізувати та узагальнювати вивчений матеріал.</p>

<p>13</p>	<p>Іменник. Іменник як частина мови, загальне значення.</p> <p>Лексико-семантичні явища. Іменники у фразеологізмах.</p> <p>Міжпредметні зв'язки.</p>	<p>Розвиток та корекція:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміння і пояснення значення іменників; • вміння знаходити іменники в реченні; • визначення належності слова до іменника. <p>Удосконалення знань про іменник, як частину мови, його лексико-граматичного значення, роль, форми, ознаки, особливості вживання.</p> <p>Формування та закріплення навичок визначати іменники — назви істот і неістот, розрізняти власні та загальні назви.</p> <p>Збагачення мовлення іменниками:</p> <ul style="list-style-type: none"> • назви істот і неістот; • загальні і власні; • категорії абстрактності або конкретності; • категорії збірності; • зі значенням речовинності. <p>Розвиток та розширення словникового запасу іменників на позначення осіб, предметів, явищ.</p> <p>Формування потреби використання в усному мовленні та на письмі іменників-синонімів та іменників-антонімів, омонімів.</p> <p>Розвиток умінь добирати і використовувати синоніми, антоніми, фразеологізми й крилаті вислови, до складу яких входять іменники, відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі з метою уникання лексичних повторів та як засобу милозвучності та виразності висловів.</p> <p>Формування та удосконалення використання іменників (художня література, історія, географія, біологія, хімія, фізика, математика та інші).</p>
<p>14</p>	<p>Прикметник. Прикметник як частина мови, загальне значення.</p>	<p>Розвиток та корекція:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміння і пояснення значення прикметників; • вміння знаходити прикметники в реченні; • визначення належності слова до прикметника. <p>Удосконалення знань про прикметник як частину мови, його лексико-граматичного значення, роль, форми, істотні ознаки, особливості вживання.</p> <p>Закріплення навичок розпізнавати прикметник.</p> <p>Збагачення мовлення прикметниками:</p>

	<p>Лексико-семантичні явища. Прикметники фразеологізмах.</p> <p>у</p> <p>Міжпредметні зв'язки.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • якісні; • відносні; • присвійні. <p>Удосконалення вміння утворювати правильно форми вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників.</p> <p>Корекція доцільного вживання прикметників з метою досягнення точності й виразності власного мовлення та при виконанні письмових видів робіт.</p> <p>Розвиток умінь добирати і використовувати прикметники-синоніми та прикметники-антоніми, фразеологізми й крилаті вислови, до складу яких входять прикметники, відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі з метою уникання лексичних повторів та як засобу милозвучності та виразності висловів.</p> <p>Формування та удосконалення використання прикметників для точного опису предметів, явищ і подій (географія, історія, ботаніка), епітет, порівняння, метафора (література).</p> <p>Розвиток умінь аналізувати тексти у підручниках літератури, історії, географії, фізики, хімії щодо стилістичної ролі в них прикметників; редагування текстів з метою усунення невинуватих повторів прикметників і заміни їх синонімами.</p>
15	<p>Числівник. Числівник як частина мови, загальне значення.</p>	<p>Розвиток та корекція:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміння і пояснення значення числівників; • вміння знаходити числівники в реченні; • визначення належності слова до числівника. <p>Закріплення навичок розпізнавати числівники.</p> <p>Збагачення мовлення числівниками:</p> <ul style="list-style-type: none"> • кількісними (власне кількісні, неозначено-кількісні, збірні, дробові); • порядковими. <p>Уточнення значення числівників, що розрізняються за будовою й особливостями творення: прості, складні, складені.</p> <p>Удосконалення знань про числівник як частину мови, його лексико-граматичне значення, роль, форми, істотні ознаки, особливості вживання.</p> <p>Формування навички будувати речення з числівниками на позначення часу і дат; вироблення навички</p>

	<p>Лексико-семантичні явища. Числівники у фразеологізмах.</p> <p>Міжпредметні зв'язки.</p>	<p>правильно вживати їх в усному й писемному мовленні. Удосконалення навичок утворення та використання числівників, узгодження їх з іменниками. Розвиток уміння розрізняти числівники та прислівники. Формування загальнопізнавальних вмінь знаходити числівники в текстах, визначати їх роль у реченнях; розвиток творчих вмінь використовувати числівники у власних висловлюваннях. Корекція навички використання числівників з метою надання текстові переконливості, точності; почуття міри у вживанні числівників. засвоєння таких фразеологізмів. Формування синонімічних відношень, що існують між кількісними і збірними числівниками. Розвиток умінь добирати і використовувати фразеологізми, до складу яких входять числівники, в усному мовленні та на письмі. Формування та удосконалення правильного використання форм числівників під час читання й усного пояснення задач, прикладів (математика, фізика); використання числівників у відповідях на уроках (історія, географія, хімія).</p>
16	<p>Займенник. Займенник як частина мови, загальне значення.</p> <p>Лексико-семантичні явища. Займенники у фразеологізмах</p> <p>Міжпредметні зв'язки.</p>	<p>Корекція знань про займенник як частину мови, його лексико-граматичне значення, роль, істотні ознаки, особливості вживання. Закріплення навичок розпізнавати займенник. Розвиток умінь та навичок утворення та використання займенників.</p> <p>Збагачення мовлення розрядами займенників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • особовими (особово-вказівними); • зворотними; • присвійними; • вказівними; • означальними; • питально-відносними; • заперечними; • неозначеними. <p>Розвиток творчих умінь доцільно використовувати займенники, різні за значенням в усному мовленні та у</p>

		<p>текстах на письмі. Розвиток умінь добирати і використовувати фразеологізми, до складу яких входять займенники, в усному мовленні та на письмі. Формування та удосконалення використання займенників у відповідях на уроках історії, географії, літератури, предметах природничо-математичного циклу.</p>
17	<p>Дієслово. Дієслово як частина мови, загальне значення.</p> <p>Лексико-семантичні явища. Дієслова у фразеологізмах.</p>	<p>Розвиток та корекція:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміння і пояснення значення дієслів; • вміння знаходити дієслова в реченні; • визначення належності слова до дієслова. <p>Формування розуміння значення дієслова як частини мови, його роль, закріплення істотних ознак. Закріплення навичок розпізнавати дієслово.</p> <p>Збагачення мовлення дієсловами, що означають:</p> <ul style="list-style-type: none"> • реальну фізичну дію особи; • рух і переміщення в просторі; • стан, в якому перебуває предмет; • становлення предмета, зміни, що відбуваються з ним; • вияв різних відношень між предметами довкілля; • ставлення особи до кого-небудь, чого-небудь; • діяльність органів чуття; • бажання; • мовлення; • мислення, тощо. <p>Розвиток та розширення словникового запасу різними формами дієслова:</p> <p>а) неозначена форма;</p> <p>б) особові (неінфінітивні) форми;</p>

		<p>в) дієприкметник;</p> <p>г) дієприслівник;</p> <p>г) безособові форми на <i>-но, -то</i>.</p> <p>Розвиток творчих вмінь використовувати дієслова у власних висловлюваннях та в письмових видах робіт.</p> <p>Формування потреби використання в мовленні дієслів-синонімів та дієслів-антонімів.</p> <p>Розвиток умінь добирати і використовувати синоніми, антоніми, фразеологізми й крилаті вислови, до складу яких входять дієслова, відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі з метою уникання лексичних повторів та як засобу виразності й точності висловів, збільшення інформативності.</p>
18	<p>Дієприкметник. Дієприкметник як особлива форма дієслова, загальне значення.</p> <p>Лексико-семантичні явища. Дієприкметники у фразеологізмах.</p> <p>Міжпредметні зв'язки.</p>	<p>Розвиток розуміння значення дієприкметника як частини мови, його роль, категорії, істотні ознаки.</p> <p>Формування умінь диференціювати найуживаніші дієприкметники від прикметників, усвідомлення дієприкметника як особливої форми дієслова.</p> <p>Розвиток умінь виділяти в реченні дієприкметник та дієприкметниковий зворот, розрізняти стани дієприкметника.</p> <p>Збагачення словникового запасу розрядами дієприкметників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • активні; • пасивні. <p>Корекція правильного використання активних дієприкметників у мовленні.</p> <p>Формування умінь добирати та використовувати дієприкметникові синоніми, антоніми; фразеологізми (приказки і прислів'я), крилаті вислови, до складу яких входять дієприкметники в усному мовленні та в різних видах письмових робіт.</p> <p>Формування та удосконалення використання дієприкметників як засобу творення образності (література); використання дієприкметників у наукових текстах (історія, географія, біологія, фізика).</p>
19	<p>Дієприслівник. Дієприслівник як особлива форма дієслова, загальне значення.</p>	<p>Розвиток розуміння значення дієприслівника як частини мови, його роль, істотні ознаки, вид і час.</p> <p>Формування умінь диференціювати найуживаніші дієприслівники від дієприкметників, усвідомлення дієприслівника як особливої форми дієслова.</p> <p>Формування умінь виділяти в реченні дієприслівник та дієприслівниковий зворот, розрізняти види дієприслівника.</p> <p>Збагачення словникового запасу дієприслівниками</p>

	<p>Лексико-семантичні явища. Дієприслівники фразеологізмах.</p> <p>Міжпредметні зв'язки.</p>	<p>недоконаного й доконаного виду. Формування уміння добирати та використовувати дієприслівникові синоніми, антоніми; фразеологізми (приказки і прислів'я), крилаті вислови, до складу яких входять дієприслівники та дієприслівникові звороти в усному мовленні та в різних видах письмових робіт. Формування та удосконалення використання дієприслівника для створення образності (художня література); використання дієприслівника в наукових текстах (історія, географія, біологія, хімія, фізика, математика).</p>
20	<p>Прислівник. Прислівник як частина мови, загальне значення.</p> <p>Лексико-семантичні явища. Прислівники фразеологізмах.</p>	<p>Розвиток та корекція:</p> <ul style="list-style-type: none"> • розуміння і пояснення значення прислівників; • вміння знаходити прислівники в реченні; • визначення належності слова до прислівника. <p>Закріплення навичок розпізнавати прислівники.</p> <p>Збагачення мовлення прислівниками:</p> <ul style="list-style-type: none"> • означальними (якісно-означальні, кількісно-означальні; способу дії); • обставинними (часу, місця, мети, причини). <p>Формування знань про прислівник як самостійну незмінну частину мови.</p> <p>Уточнення лексичного значення прислівників, що співвідноситься з лексичним значенням усіх повнозначних частин мови, від яких вони утворені.</p> <p>Формування загально-пізнавальних вмінь знаходити прислівники в тексті.</p> <p>Розвиток розуміння значення прислівника як самостійної частини мови, його роль в різних текстах, істотні ознаки.</p> <p>Формування вмінь виділяти в реченні прислівник; розуміти і знати розряди прислівника (практично), способи його творення, ступені порівняння.</p> <p>Розвиток вмінь диференціювати прислівники, іменники, прийменники, прикметники та інші частини мови (практично).</p> <p>Формування уміння добирати та використовувати прислівники-синоніми й антоніми; прислівники-омоніми до іменників із прийменниками; фразеологізми й крилаті вислови до складу яких входять прислівники в усному мовленні та в різних видах письмових робіт.</p>

	Міжпредметні зв'язки.	Формування та удосконалення використання прислівників у художніх і наукових текстах (література , історія, географія, біологія, хімія, фізика).
Контрольно-підсумковий етап		
21	Діагностика засвоєння знань з лексикології. Діагностика рівня засвоєння абстрактно-узагальненого лексичного значення слова. Лексико-семантичні явища. Фразеологія.	Обстеження знань з лексикології: вміння визначати належність слів до певної лексичної категорії: (однозначні й багатозначні, загальноживані (нейтральні) і стилістично забарвлені слова, групи слів за значенням; пояснення значення відомих слів, походження їх, значення прислів'їв, приказок, крилатих висловів. Обстеження: умінь визначати в реченні всі частини мови, називаючи їх граматичні ознаки; навичок самостійно помічати й виправляти помилки в усному й писемному мовленні; знань, умінь та навичок з вивчених частин мови; контролю за виконаними діями; уміння доцільно використовувати у власному мовленні засвоєні поняття, терміни, їх значення; умінь розуміти та вживати слова певної лексичної групи, різних семантичних груп, розрізняти слова різного семантичного забарвлення, стилю; розуміння фразеологізмів, їх значення, стилістичної ролі в мовленні, самостійного використання учнями фразеологізмів у власному мовленні; засвоєння складних випадків слововживання; умінь користуватися різними видами словників.

Розділ підготувала:

Грибань Галина Віталіївна, наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Розділ 3

Корекція граматичної сторони мовлення

Пояснювальна записка

Корекційна робота з подолання порушень граматичної сторони мовлення передбачає формування уявлень про морфологію (зміна слів за родами, числами, відмінками), способів словотворення і синтаксису (засвоєння словосполучень і різних типів речень).

Продовжуючи роботу з розвитку граматичної компетенції в учнів 5-9 (10) класів, почату у початковій школі, вчитель-логопед акцентує увагу на виправленні недоліків засвоєння знань, умінь та навичок з морфології, синтаксису, словотвору, подоланні дисграфій, дизорфографій, дислексій. Корекція граматичної системи мовлення здійснюється на основі розвитку слухових процесів, формування морфологічних та синтаксичних узагальнень, уявлень про морфологічні елементи слова та структуру речення, тексту, розвитку функції словотвору, морфологічного аналізу.

Процес формування та розвитку граматичної сторони мовлення в учнів з тяжкими порушеннями мовлення має ряд специфічних ознак та методів реалізації. Так, в логопедичній роботі необхідно враховувати специфічні особливості сформованості граматичної складової мовленнєвої системи: у дітей із моторною алалією, що пов'язані з переважним порушенням синтагматичних та парадигматичних систем мови на усному та писемному рівнях; у дітей із дизартріями – порушення фонетико-фонематичної компоненти мовлення, недоліки звуковимови, порушення просодичної сторони мовлення, інтонаційної забарвленості. У значної кількості учнів специфічні мовленнєві порушення обтяжені системними порушеннями мовлення, що вимагає від логопеда комплексного підходу до корекції мовленнєвих порушень, у тому числі робота над подоланням проявів наявних дисграфій, дизорфографій, дислексій (вправлення у виявленні та аналізі правописних, дисграфічних помилок; формування орфографічної навички, орфографічної пильності, операції прогнозування тощо).

В учнів із порушеннями парадигматичних систем мови необхідно зосередитися на розвитку значення граматичних категорій та навичок використання в мовленні граматичних морфем. Розпочинається робота у молодшому шкільному віці з диференціації в імпресивному та експресивному мовленні значень найпростіших граматичних категорій: число іменників та дієслів, виду дієслів, поступово охоплюючи й інші категорії роду, часу, способу порівняння тощо. Особливу увагу необхідно звернути на найбільш розгалужену систему морфологічної словозміни – відмінювання іменників, прикметників, дієслів.

У роботі над синтаксичною стороною мовлення, зокрема з дітьми, у яких порушена синтагматична система мови, окрім традиційних завдань, пов'язаних із нарощуванням синтаксичної структури речення, необхідно використовувати завдання, спрямовані на формування навичок синтаксичного структурування ситуації та виділення в ній смислових компонентів суб'єкта, предиката, об'єкта, дії, атрибутів тощо. Важливим є формування у дітей:

- диференційованого синтаксичного значення слів у реченні;
- уміння правильно передавати синтаксичне значення слова шляхом відповідного граматичного оформлення, синтаксичної синонімії;
- уміння визначати синтаксичне значення слова за змістом та за його граматичним оформленням.

Важливим є формування операцій граматичного (синтаксичного) трансформування речення: вправи на упорядкування деформованого речення, розширення та звуження речення.

Вагомим складником роботи з корекції граматичної сторони мовлення є розвиток контролю (самоконтролю) за морфологічним та синтаксичним оформленням речення, розумових операцій аналізу, узагальнення, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, особливо під час виконання підсумкових завдань.

Корекція розвитку граматичної системи мови проводиться у залежності від проявів та ступеня мовленнєвих порушень. Адже в одному класі можуть навчатися діти з різними мовленнєвими порушеннями (алалія, дизартрія, заїкання, ринолалія, загальний недорозвиток мовлення), у яких темпи корекції мовних систем різні. До уваги у першу чергу беруться рівень розвитку граматичної сторони мовлення та засвоєння граматичних норм та правил, успішність засвоєння теоретичних та практичних знань з мови як шкільного предмету. На початковому етапі відбувається повторення, закріплення, удосконалення знань, умінь та навичок з морфології, синтаксису, отриманих в початковій школі, корекція слухової уваги в процесі сприйняття мовлення і мимовільного оперування морфологічним складом слова, які враховуються як підґрунтя для практичного засвоєння морфологічної системи словозміни, словотворення, закладеного в початковій школі.

Основними напрямками корекційно-розвиткового етапу, покладеними в основу програми, визначено:

- розвиток слухових процесів на матеріалі сприйнятого мовлення як підґрунтя для практичного засвоєння морфологічної системи словозміни, мимовільного оперування морфологічним складом слова;
- залучення уваги учнів до звукової та смислової сторони слова, до звучання і значення граматичних форм;
  - формування морфологічних та синтаксичних узагальнень;
  - формування уявлень про морфологічні елементи слова та структуру речення;
  - розвиток функції словотвору, морфологічного аналізу;
  - формування орфографічної навички;
- корекція зорових функцій і операцій: уваги, сприймання, пам'яті на графемному матеріалі;
- корекція навичок визначати вивчені орфограми, знаходити і виправляти орфографічні та граматичні помилки на вивчені правила;
- корекція навички висловлюватися граматично правильними реченнями, створювати та аргументувати свої вислови;
- розвиток діалогічного і монологічного мовлення із використанням створених синтаксичних конструкцій з метою комунікації в усній та писемній формі.

Перед виконанням поставлених завдань учитель-логопед у процесі обстеження виявляє рівень розвитку та ступінь сформованості мовленнєвої системи в учнів та складає план корекційно-розвиткової роботи.

№	Зміст корекційно-розвиткової роботи	Мета та завдання корекційно-розвиткової роботи
Діагностичний етап		
1	Діагностика стану сформованості граматичних категорій (морфологічних, синтаксичних), словотвору, частин мови.	Обстеження рівня розвитку: морфологічних категорій (числа, роду, відмінка, часу, стану, способу, виду, особи); навичок словотвору; умінь добирати споріднені слова; морфологічного аналізу та синтезу; складання словосполучень, речень різної структури, узгодження слів у реченні,; графічно правильного записування речень з відповідною пунктуацією; записування засвоєних орфограм.
Підготовчий етап		
<i>Повторення вивченого в початкових класах</i>		

2	<p>Вивчені частини мови та їх роль в побудові речення і висловленні думки. Словосполучення. Просте і складне речення. Речення із вивченими частинами мови, використання їх у прямому, переносному значенні, як синоніми та антоніми (на обмеженому мовленнєвому матеріалі). Уживання прийменників та сполучників <i>і, та, й, а, але</i> для зв'язку слів у реченні.</p>	<p>Закріплення умінь і навичок розпізнавати частини мови (займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник) за запитаннями, визначенням їх лексико-граматичного значення та істотних ознак. Вправління в побудові речень із вивченими частинами мови, використовуючи їх у прямому, переносному значенні, як синоніми та антоніми. Розвиток орфографічної пильності щодо вживання великої букви та лапок в іменниках, частки <i>не</i> перед дієсловами. Формування навички написання орфограм (<i>-ися, -ться</i> у кінці дієслів) на основі запитань до дієслів. Вправління в правильному написанні слів з вивченими орфограмами. Закріплення навичок правильного написання слів з апострофом, знаком м'якшення. Актуалізація знань правил про вживання апострофа та знака м'якшення. Вправління у вживанні прийменників та їх роздільного написання. Розвиток орфографічної пильності щодо використання розділових знаків в простих та складних реченнях, вживання і написання вставних слів, звертання, однорідних членів речення. Розвиток умінь помічати орфограми, пунктограми, виправляти помилки під час їх запису. Розвиток навичок культури українського мовлення; виправляти помилки у власному мовленні; впізнавати та розрізняти суржикові слова та вирази.</p>
Корекційно-розвитковий етап		
<i>Слухові процеси</i>		
3	<p>Увага, сприймання, пам'ять, контроль. Спрямованість уваги на граматичне оформлення мовлення.</p>	<p>Корекція слухових процесів на матеріалі зверненого мовлення у процесі сприйняття мовлення і мимовільного оперування морфологічним складом слова як підґрунтя для практичного засвоєння граматичної та морфологічної системи словозміни. Розвиток уваги до зміни граматичних форм слів залежно від роду, числа, відмінка, часу дії. Розвиток навички цілісного сприймання почутого повідомлення, його зміст, мету. Формування спрямованості уваги на звуковий та морфологічний склад слова, на граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) шляхом порівняння і співставлення числових форм іменників, дієслів, родової приналежності предметів. Розвиток уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова. Формування умінь розрізняти граматичну форму слів та правильно їх вживати.</p>

		<p>Розвиток слухового контролю за вимовою та оформленням власних та чужих висловів.</p> <p>Розвиток слухових, зорових, рухових функцій та операцій та взаємодії відповідних аналізаторів.</p>
Словосполучення		
4	<p>Відмінність словосполучення від слова, його форми та від речення.</p>	<p>Розвиток умінь розрізняти словосполучення від речення.</p> <p>Розвиток умінь розпізнавати головне і залежне слово у словосполученні.</p> <p>Удосконалення уміння дотримуватися орфоепічних, лексичних, граматичних норм, культури мовленнєвого спілкування.</p> <p>Розвиток зорових, рухових функцій та операцій, де провідну роль відіграють зоровий та руховий аналізатори та їх взаємодія.</p>
Речення		
5	<p>Речення, його граматична основа (підмет і присудок).</p> <p>Розділові знаки в кінці речень (повторення). Другорядні члени речення (додаток, означення, обставини).</p> <p>Деформоване речення.</p> <p>Інтонування розповідних, питальних, спонукальних, окличних речень.</p>	<p>Розвиток умінь розпізнавати види речень за метою висловлювання.</p> <p>Розвиток правильної інтонації відповідно до виду речення (розповідні, питальні, спонукальні, окличні).</p> <p>Вправління в умінні визначати та розрізняти головні та другорядні члени речення за синтаксичним значенням, виділяти їх на письмі.</p> <p>Розвиток та закріплення умінь та навичок поширювати речення другорядними членами речення.</p> <p>Використання логічного наголосу для виділення слів із смисловим навантаженням.</p> <p>Розвиток умінь знаходити і виправляти граматичні й пунктуаційні помилки.</p> <p>Формування орфографічної пильності щодо використання розділових знаків під час написання речень.</p> <p>Удосконалення умінь будувати речення різних граматичних конструкцій із вивченими частинами мови, використовуючи їх в прямому та переносному значенні.</p> <p>Удосконалення уміння графічно правильно, плавно записувати слова та речення.</p> <p>Вправління у розрізненні прислів'їв від приказок, пояснення їх змісту.</p> <p>Розвиток уміння проектувати зміст прислів'їв та приказок на сучасні життєві ситуації.</p> <p>Вправління у спілкуванні писемною формою мовлення з дотриманням вивчених правил правопису.</p> <p>Розвиток зорових, рухових функцій та операцій, де провідну роль відіграють зоровий та руховий аналізатори та їх взаємодія.</p> <p>Корекція дисграфій, дизорфографій.</p>

6	Речення з другорядними членами	Закріплення навички поширювати речення другорядними членами. Уточнення знань про способи вираження додатка, означення, обставини різними частинами мовлення. Вправляння в умінні створювати короткі історії з власного життя.
7	Речення з однорідними членами (без сполучників і зі сполучниками <i>а, але, і</i>). Звертання. Складні речення зі сполучником та без.	Формування умінь розрізняти складні речення із сполучниками та без них шляхом виділення сполучників <i>а, але, і</i> та розуміння їх значення в складі речення і на цій основі розрізняти прості та складні речення. Вправляння у побудові речень з однорідними членами, звертаннями і вставними словами; складних речень. Закріплення умінь розрізняти однорідні члени речення шляхом відповіді на запитання до них, розділяти їх на письмі, правильно інтонувати речення з однорідними членами, звертаннями і вставними словами, складні речення. Використання логічного наголосу для виділення слів із смисловим навантаженням. Формування умінь розрізняти однорідні члени речення шляхом відповіді на запитання до них, розділяти їх на письмі, правильно інтонувати їх під час читання. Закріплення вивчених правил про розділові знаки шляхом практичного виконання спеціальних вправ. Закріплення умінь користуватися орфографічним та тлумачним словниками. Закріплення навички орфографічної пильності щодо використання розділових знаків при написанні речень з однорідними членами. Удосконалення уміння графічно правильно, плавно записувати слова та речення. Розвиток зорових, рухових функцій та операцій, де провідну роль відіграють зоровий та руховий аналізатори та їх взаємодія. Корекція дисграфій, дизорфографій.
8	Речення з прямою мовою.	Вправляння в умінні розуміти та виділяти інтонаційно та на письмі пряму мову за допомогою розділових знаків, розділяти її і слова автора. Розвиток умінь складати речення з метою створення діалогу. Стимулювання діяльності учнів з метою створення діалогу та активної участі в ньому з використанням прямої мови. Привертання уваги при написанні розділових знаків у реченнях із прямою мовою. Удосконалення уміння графічно правильно, плавно записувати слова та речення. Розвиток зорових, рухових функцій та операцій, де провідну роль відіграють зоровий та руховий

		<p>аналізатори та їх взаємодія.</p> <p>Закріплення знань про пряму мову шляхом використання звертань і діалогів у художніх творах.</p> <p>Корекція навичок виразного мовлення: уміння передавати стиль повідомлення, його зміст, характер персонажів за допомогою інтонації, дикції з дотриманням норм мовленнєвого етикету та культури мовлення.</p> <p>Корекція дисграфій, диторфографій.</p>
9	Двоскладне речення.	<p>Закріплення знань про головні і другорядні члени речення.</p> <p>Розвиток орфографічної навички щодо написання розділових знаків між підметом і присудком, в порівняльних зворотах.</p> <p>Розвиток уміння аналізувати будову простого двоскладного речення, тексту, засобів зв'язку речень у ньому.</p> <p>Розвиток інтонування речень різних видів, беручи до уваги й логічний наголос для передачі різних змістових та емоційних відтінків значення.</p>
10	Односкладне речення.	<p>Закріплення умінь виділяти з-поміж інших видів речень односкладні й неповні речення.</p> <p>Вправління у використанні неповних речень у діалозі, а також у складних реченнях для уникнення невиправданих повторень.</p> <p>Розвиток правильного інтонування неповних речень.</p> <p>Розвиток орфографічної навички щодо написання розділових знаків (тире) при написанні неповних речень.</p> <p>Розвиток умінь побудови текстів на основі використання виражальних можливостей односкладних і неповних речень з опорою на художні твори.</p>
11	Просте ускладнене речення.	<p>Закріплення умінь виділяти речення з однорідними членами (непоширеними й поширеними), із узагальнювальними словами, різними рядами однорідних членів у межах одного речення;</p> <p>Формування орфографічної пильності щодо використання розділових знаків при однорідних членах речення в простих ускладнених реченнях, вживання і написання узагальнювальних слів.</p> <p>Закріплення навички написання вивчених орфограм.</p> <p>Розвиток умінь створювати речення, до складу яких входять однорідні члени з різними типами зв'язку між ними, зокрема з парними сполучниками <i>не лише.., а й..; як..., так і..</i> узагальнювальними словами при однорідних членах.</p>

12	Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями).	Закріплення умінь знаходити і розрізняти звертання, вставні слова (словосполучення, речення) у реченні. Формування орфографічної навички щодо розділових знаків при звертаннях, вставних словах (словосполученнях, реченнях), закріплення правил їх написання. Вправління у складанні діалогічних та монологічних текстів певного типу і стилю мовлення відповідно до навчальної і комунікативної мети, розігрування діалогів. Розвиток правильної інтонації в реченні зі звертанням, вставними словами (словосполученнями, реченнями).
13	Речення з відокремленими членами.	Закріплення умінь знаходити відокремлені й уточнювальні члени в реченні. Формування орфографічної навички щодо розділових знаків при відокремлених і уточнювальних членах речення, закріплення правил їх написання. Розвиток правильної інтонації речень з відокремленими й уточнювальними членами речення;
14	Пряма й непряма мова.	Поглиблення знань про пряму і непряму мову. Формування орфографічної пильності щодо використання розділових знаків при написанні прямої мови, цитати, діалогу. Закріплення умінь складати усні й письмові висловлення на соціокультурну тему, використовуючи виражальні можливості речень із прямою й непрямою мовою, діалогів (практично).
15	Складне речення.	Удосконалення умінь знаходити у тексті складносурядні речення, встановлювати смислові зв'язки між його частинами. Формування орфографічної навички щодо розділових знаків при написанні складносурядного речення. Практичне вправління у складанні речень й текстів з використанням виражальних засобів речень відповідно до їх видів та стилів. Вправління у складанні діалогічних та монологічних текстів певного типу і стилю мовлення відповідно до навчальної і комунікативної мети, розігрування діалогів.
16	Складнопідрядне речення	Удосконалення умінь знаходити у тексті складнопідрядні речення, визначати головну і підрядну частини складнопідрядного речення. Формування орфографічної навички щодо написання розділових знаків в складнопідрядних реченнях. Розвиток умінь складати усні й письмові висловлення на обрану тему різних стилів, використовуючи в них виражальні можливості складнопідрядних речень. Формування розумових операцій: порівняння, аналіз,

		<p>класифікація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.</p> <p>Розвиток синтаксичної синонімії.</p>
17	Безсполучникове складне речення.	<p>Удосконалення умінь знаходити у тексті безсполучникове складне речення, розуміти смислові відношення між його частинами.</p> <p>Формування орфографічної навички щодо написання розділових знаків в безсполучникових складних реченнях.</p> <p>Розвиток умінь складати усні й письмові висловлення на обрану тему різних стилів, використовуючи в них виражальні можливості складних безсполучникових речень.</p> <p>Вправлення у складанні діалогічних та монологічних текстів певного типу і стилю мовлення відповідно до навчальної і комунікативної мети, розігрування діалогів.</p> <p>Розвиток синтаксичної синонімії.</p>
18	Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку.	<p>Удосконалення умінь знаходити у тексті складне речення з різними видами зв'язку.</p> <p>Закріплення умінь будувати усні й письмові висловлення публіцистичного й наукового стилів, доцільно використовуючи виражальні можливості складних речень з різними видами зв'язку.</p> <p>Розвиток синтаксичної синонімії.</p>
<i>Будова слова</i>		
19	Корінь, суфікс, префікс і закінчення – значущі частини слова. Словотвір. Способи словотвору. Орфографія.	<p>Розвиток слухової уваги в процесі сприйняття мовлення і мимовільного оперування морфологічним складом слова як підґрунтя для практичного засвоєння морфологічної системи словотворення.</p> <p>Удосконалення навичок морфологічного аналізу.</p> <p>Закріплення умінь виділяти в слові усі його значущі частини.</p> <p>Закріплення умінь та навичок творення слів різними способами.</p> <p>Вправлення в диференціюванні форми слова зі спільнокореневими словами.</p> <p>Закріплення навички орфографічної пильності щодо слів з вивченими орфограмами матеріалі практичних вправ, в правильній їх вимові.</p> <p>Розвиток розуміння значення слів із суфіксами і префіксами на конкретних прикладах.</p> <p>Корекція граматичної сторони мовлення під час складання і записування речень з використанням слів із суфіксами і префіксами, що надають емоційного забарвлення і виразності тексту.</p> <p>Розвиток розумових операцій аналізу, розрізнення, узагальнення.</p>

		<p>Корекція навичок визначати вивчені орфограми, знаходити і виправляти орфографічні помилки на вивчені правила.</p> <p>Закріплення умінь користуватися словотвірним, орфографічним та тлумачним словниками.</p> <p>Удосконалення вимови складних слів, іменників, прикметників із засвоєними суфіксами.</p> <p>Збагачення словника похідними словами.</p> <p>Розвиток уміння використовувати утворені слова у складі словосполучень, речень.</p> <p>Корекція дисграфій, дизорфографій.</p>
<i>Морфологія. Орфографія.</i>		
20	<p>Іменник.</p> <p>Морфологічні ознаки іменника, його синтаксична роль.</p> <p>Творення іменників.</p>	<p>Вправлення в розпізнаванні іменника як частини мови, його лексико-граматичного значення, роль, форми, ознаки, особливості вживання.</p> <p>Удосконалення навичок словотвірного аналізу, розбору слова за будовою.</p> <p>Розвиток орфографічної пильності щодо написання іменників з вивченими орфограмами, орфографічного контролю за написанням орфограм.</p> <p>Розширення словникового запасу учнів.</p> <p>Вправлення у доборі і використанні синонімів, антонімів, фразеологізмів в усному мовленні та на письмі з метою уникання лексичних повторів та як засобу милозвучності та виразності висловів.</p> <p>Корекція навички використовувати в усному мовленні та на письмі граматично правильні конструкції.</p> <p>Корекція дисграфій, дизорфографій.</p>
21	<p>Прикметник.</p> <p>Морфологічні ознаки прикметника, його синтаксична роль.</p> <p>Творення прикметників.</p>	<p>Вправлення в розпізнаванні прикметника як частини мови, його лексико-граматичного значення, роль, форми, ознаки, особливості вживання.</p> <p>Удосконалення навичок словотвірного аналізу, розбору слова за будовою.</p> <p>Корекція розвитку навички складання речень з прикметниками та вживання їх у власному мовленні.</p> <p>Закріплення знань про роль прикметників-епітетів у досягненні точності й виразності мовлення.</p> <p>Корекція дизорфографій щодо написання прикметників з вивченими орфограмами, орфографічного контролю за написанням орфограм.</p>
22	<p>Числівник.</p> <p>Морфологічні ознаки числівника, його синтаксична роль.</p> <p>Творення числівників.</p>	<p>Вправлення в розпізнаванні числівника як частини мови, його лексико-граматичного значення, роль, форми, ознаки, особливості вживання.</p> <p>Удосконалення навичок утворення та використання числівників, узгодження з іменниками.</p> <p>Удосконалення навичок словотвірного аналізу, розбору слова за будовою.</p> <p>Розширення словникового запасу учнів.</p>

		<p>Вправління у доборі і використанні фраз, які містять числівники, відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі з метою надання висловам лексичної точності та як засобу виразності висловів на матеріалі прислів'їв, крилатих висловів тощо.</p> <p>Корекція орфографічної пильності щодо написання числівників з вивченими орфограмами, орфографічного контролю за написанням орфограм.</p> <p>Корекція навички використовувати в усному мовленні та на письмі граматично правильні конструкції.</p> <p>Корекція дисграфій, дизорфографій.</p>
23	<p>Займенник.</p> <p>Морфологічні ознаки займенника, його синтаксична роль.</p>	<p>Вправління в розпізнаванні займенника як частини мови, його лексико-граматичного значення, роль, форми, ознаки, особливості вживання.</p> <p>Закріплення навичок розпізнавати займенник за розрядами.</p> <p>Розширення словникового запасу учнів.</p> <p>Вправління у доборі і використанні фраз, які містять займенники для зв'язку слів, відповідно до контексту в усному мовленні та на письмі на основі монологів й діалогів-роздумів про вчинки людей із використанням виражальних можливостей займенника для розкриття задуму висловлення.</p> <p>Корекція орфографічної пильності щодо написання займенників з вивченими орфограмами, орфографічного контролю за написанням орфограм.</p> <p>Корекція самоконтролю за написанням.</p> <p>Корекція дисграфій, дизорфографій.</p>
24	<p>Дієслово.</p> <p>Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль.</p> <p>Творення дієслів.</p>	<p>Вправління в розумінні значення дієслова як частини мови, його роль, закріплення істотних ознак.</p> <p>Удосконалення навичок розпізнавати дієслово за запитаннями, лексико-граматичними ознаками, орієнтуватися в дієвідмінах, використовувати способи словотвору дієслів.</p> <p>Вправління у правильній вимови звуків мовлення у процесі вимовляння дієслів.</p> <p>Розвиток спрямованості уваги до вивчених правил; орфографічної навички щодо вивчених орфограм.</p> <p>Вправління в складанні речень з використанням вивчених граматичних ознак дієслів та їх виражальних можливостей шляхом виконання конкретних вправ.</p> <p>Корекція орфографічної навички шляхом виправлень повторюваних дієслів у написаному тексті.</p> <p>Вправління в складанні письмових висловлювань з використанням дієслів в художньому стилі.</p> <p>Розвиток зорового контролю за виконанням письмових завдань.</p> <p>Корекція зорового, рухового орфографічного контролю.</p>

25	<p>Дієприкметник. Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль. Творення дієприкметників.</p>	<p>Вправління в розумінні значення дієприкметника як частини мови, як особливої форми дієслова, його роль, категорії, істотні ознаки. Закріплення умінь виділяти в реченні дієприкметник та дієприкметниковий зворот, розрізняти стани дієприкметника. Закріплення орфографічної пильності щодо написання дієприкметника з вивченими орфограмами, виділення дієприкметникового звороту на письмі. Корекція правильної інтонації при виділенні дієприкметникового звороту в усному мовленні. Корекція умінь складати усне і письмове висловлювання на задану тему з використанням дієприкметників, дієприкметникових зворотів (практично). Розвиток зорового контролю за виконанням письмових завдань.</p>
26	<p>Дієприслівник. Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль.</p>	<p>Вправління в розумінні значення дієприслівника як частини мови, як особливої форми дієслова, його роль, істотні ознаки, вид і час. Вправління в диференціюванні найуживаніших дієприслівників від дієприкметників. Закріплення умінь виділяти в реченні дієприслівник та дієприслівниковий зворот. Формування орфографічної пильності щодо написання дієприслівника. Закріплення орфографічної навички щодо виділення дієприслівникового звороту та використання розділових знаків при його написанні. Вправління в конструюванні та записуванні простих речень з дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами, замінювати їх складними реченнями з підрядними обставинними (практично). Розвиток умінь складати усні монологи й діалоги, використовуючи виражальні можливості дієприслівників і дієприслівникових зворотів.</p>
27	<p>Прислівник. Морфологічні ознаки дієслова, його синтаксична роль. Творення прислівників.</p>	<p>Вправління в розумінні значення прислівника як самостійної частини мови, його роль в різних текстах, істотні ознаки. Корекція умінь диференціювати прислівники, іменники, прийменники, прикметники та інші частини мови (практично). Закріплення орфографічної навички щодо написання прислівників (окремо, разом, через дефіс) (практично). Вправління в орфоепічно правильній вимові щодо наголосу у прислівниках. Закріплення умінь створювати усне і письмове висловлювання на задану тему з використанням прислівників як засобу зв'язку речень у тексті й засобу</p>

		<p>підсилення виразності мовлення (практично). Корекція зорового контролю за виконанням письмових завдань.</p>
28	<p>Службові частини мови. Прийменник (як засіб зв'язку слів у словосполученні й реченні). Написання прийменників.</p>	<p>Розвиток розуміння значення прийменника як засобу зв'язку слів. Формування умінь граматично правильного вживання прийменників у поєднанні з іменниками. Формування орфографічної навички щодо написання прийменників (окремо, разом, через дефіс) (практично). Розвиток умінь складати і записувати речення з прийменниками, практичне вправління у використанні прийменників для зв'язку речень у тексті. Корекція зорового контролю за виконанням письмових завдань.</p>
29	<p>Сполучник. Використання сполучників у простому і складному реченні.</p>	<p>Формування умінь виділяти сполучники в реченні. Формування умінь диференціювати сполучники, прийменники, частки (практично). Формування орфографічної навички щодо написання сполучників (окремо, разом) (практично). Розвиток умінь виявляти, аналізувати та виправляти правописні, дисграфічні помилки при написанні сполучників. Розвиток умінь складати прості й складні речення зі сполучниками, практичне вправління у використанні сполучників відповідного призначення. Корекція зорового контролю за виконанням письмових завдань.</p>
30	<p>Частка. Написання часток -бо, -но, -то, -от, -таки.</p>	<p>Формування умінь виділяти частки в реченні. Формування умінь диференціювати частки від інших службових частин мови (практично). Удосконалення умінь адекватного та правильного використання часток у простому й складному реченні як виражального засобу. Формування орфографічної навички щодо написання часток (окремо, через дефіс) (практично). Закріплення знань та застосування правил написання часток. Розвиток умінь виявляти, аналізувати та виправляти правописні, дисграфічні помилки при написанні часток. Корекція зорового контролю за виконанням письмових завдань.</p>
31	<p>Вигук. Правопис вигуків.</p>	<p>Закріплення умінь виділяти вигуки в реченні. Формування умінь адекватного використання вигуків у власному мовленні.</p>

		<p>Розвиток умінь складати і записувати речення з вигуками, практичне вправлення у використанні вигуків з метою надання повідомленню, тексту емоційності.</p> <p>Формування орфографічної навички щодо написання вигуків (практично), правильного написання вигуків, вживання пунктуаційних знаків.</p> <p>Розвиток умінь виявляти, аналізувати та виправляти правописні, дисграфічні помилки при написанні вигуків.</p> <p>Корекція зорового контролю за виконанням письмових завдань з використанням вигуків.</p> <p>Корекція умінь виразного читання текстів з вигуками, правильного інтонування вигуків.</p>
Контрольно-підсумковий етап		
32	Діагностика стану сформованості граматичної складової мовлення.	<p>Обстеження:</p> <p>слухових процесів (уваги, сприймання, пам'яті, контролю);</p> <p>уміння розрізняти граматичну форму слів та правильно їх вживати;</p> <ul style="list-style-type: none"> - морфологічних та синтаксичних узагальнень; <p>уявлень про морфологічні елементи слова та структуру речення;</p> <ul style="list-style-type: none"> - словотвору, морфологічного аналізу; <p>зорових функцій і операцій: уваги, сприймання, пам'яті;</p> <p>навичок граматично правильного письма;</p> <p>навички висловлюватися граматично правильними реченнями, створювати та аргументувати свої вислови.</p>

Розділ підготувала:

Трофименко Людмила Іванівна, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Розділ 4

Корекція зв'язного мовлення

Пояснювальна записка

Здатність до навчання в школі та його успішність залежить від рівня оволодіння дитиною зв'язним мовленням. Адекватне сприймання та відтворення текстових навчальних матеріалів, вміння давати розгорнуті відповіді на запитання, самостійно викладати свої судження – всі ці та інші навчальні дії потребують достатнього рівня розвитку зв'язного мовлення. Говоріння і письмо, що відносяться до основних видів мовленнєвої діяльності (поряд із слуханням та читанням), пов'язані з усною та писемною формою. Зв'язне мовлення – це процес, мовленнєва діяльність і певний продукт мовленнєвої діяльності. Здатність до усного та письмового розгорнутого викладу певного змісту, що відбувається логічно, послідовно і точно, граматично правильно і образно характеризує рівень сформованості зв'язного мовлення. Зв'язне мовлення виконує комунікативну функцію, що покладена в основу формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності і є головною метою навчання і виховання.

Значні труднощі в оволодінні навичкою зв'язного мовлення у дітей із ТПМ обумовлені недорозвиненням основних компонентів мовленнєвої системи – фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної. Наявність у дітей вторинних відхилень в розвитку ведучих психічних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, уявлення та ін.) створює додаткові утруднення в оволодінні зв'язним мовленням.

До зв'язного мовлення відносяться монологічна та діалогічна його форми. Кожна з форм має свої особливості, які визначають характер спеціальної методики їх формування та корекції. Незалежно від форми мовлення (монолог, діалог) основна умова комунікативності – зв'язність. Оволодіння цією важливою стороною мовлення потребує спеціального розвитку у дітей навичок складання зв'язних висловлювань.

Діалогічне мовлення (діалог) – первинна за походженням форма зв'язного мовлення; розмова двох або декількох людей. Діалог забезпечує потреби безпосереднього живого спілкування, має виражену соціальну спрямованість. Діалогічне мовлення характеризується залученням невербальних компонентів (міміка, жести, засоби інтонаційної виразності).

Метою корекційної роботи з формування діалогічного мовлення є оволодіння учнями навичками мовленнєвого спілкування. Роботу з формування діалогічного мовлення починають з найбільш простих форм, під час якої відповідь повністю повторює запитання чи відтворює частину запитання. Переходять до роботи над більш складними формами, коли відповідь не містить частину запитання, а потребує самостійного формулювання. Це вимагає від учня здатності зрозуміти запитання та вибрати з усіх альтернатив, що виникають, одну і сформулювати активне висловлювання, яке не відтворює запитання. Поряд з цим проводиться робота з удосконалення здатності послідовно формулювати власні запитання, висловлювати думки, міркування та пояснення, дотримуватися основної змістовної лінії, заданої у діалозі, та доцільно використовувати невербальні засоби. Щоб сформулювати у дітей певні елементарні рівні діалогічного мовлення, передбачається проводити роботу спочатку над умінням дітей відповідати на запитання і ставити їх перед однокласниками, учителем; правильно, емоційно сприймати мовлення дорослих і однолітків. Слід також навчати дітей використовувати в діалогічному мовленні виразні засоби: жести, міміку, інтонації запитання, відповіді, захоплення, подиву, прохання, суму, страху чи задоволення.

Корекційно-розвивальна робота над діалогічним та монологічним мовленням проводиться під час роботи над різними діалогами (відповідно до запропонованої ситуації спілкування), творами, відгуками, виступами під час дискусії, доповідями, рефератами, виступами, анотаціями та інші.

Монологічне мовлення (монолог) – форма зв'язного мовлення, що слугує для цілеспрямованої передачі інформації. До основних видів, в яких реалізується монологічне мовлення, відносять: твір, відгук, виступ під час дискусії, доповідь, реферат, виступ, анотація та інші.

Монологічне мовлення більш складне, у порівнянні з діалогічним. Діалог – це ланцюг реплік, монолог – система думок, втілених у словесну форму. Монолог не підтримується ситуаціями, питаннями, потребує більшої зібраності, попередньої підготовки, уміння говорити і писати із орієнтацією на сприймання. Оволодіваючи монологом як засобом спілкування, школярі з ТПМ стикаються із труднощами різного плану – мотиваційного, змістового, операційного.

Монологічне мовлення вимагає більшої напруженості пам'яті, уваги до змісту і форми мови; воно спирається на мислення, яке логічно більш послідовне. Ця форма мовлення є активною і довільною, стимулюється внутрішніми мотивами та є більш організованим видом мовлення, що потребує спеціального формування.

Сучасна лінгвістична література для характеристики зв'язного розгорнутого мовлення застосовує категорію «текст». Текст – це висловлювання, що складається з кількох речень. До основних ознак тексту відноситься тематична, смислова та структурна єдність, граматична зв'язність, завершеність. Те, про що йдеться в тексті, визначає його тему, яку відображає найчастіше заголовок (назва). Кожен текст містить головну думку, що розвивається.

Для дітей з ТПМ характерні порушення послідовності та зв'язності тексту. До основних проявів порушення послідовності відносяться пропуски, перестановки, змішування різних рядів послідовності. В учнів страждає логіко-смислова організація висловлювання.

Напрямами корекційної роботи за даною програмою визначено опанування відомостями про зв'язне мовлення та видами мовленнєвої діяльності:

імпресивне мовлення (аудіювання та читання мовчки);
експресивне мовлення (виразне читання вголос, усні і письмові перекази, діалогічне мовлення, монологічне мовлення).

Для формування зв'язності мовлення в програму включено розвиток умінь будувати висловлювання різних типів: переказ, опис, розповідь, міркування (роздум). Окремими розділами програми передбачено корекційну роботу з формування мовленнєвого етикету та стилів мовлення.

Корекційно-розвитковій роботі з формування зв'язного мовлення передують етап діагностики, що включає обстеження рівня розвитку імпресивного та експресивного мовлення, діагностику рівня розвитку діалогічного та монологічного мовлення (переказ, опис, розповідь, міркування). Обстеження проводиться з урахуванням індивідуального рівня мовленнєвого розвитку учня і може варіюватися та доповнюватися.

Контрольно-підсумковий етап передбачає обстеження рівня засвоєння змісту навчального матеріалу:

- загальне уявлення про мовлення і спілкування;
- види мовленнєвої діяльності;
- мета спілкування;
- мовлення монологічне й діалогічне
- основні правила спілкування;
- текст (тема й основна думка висловлювання, простий і складний план);
- стилі, типи, жанри мовлення та ін.

Дослідження рівня опанування видами мовленнєвої діяльності:

- сприймання чужого мовлення: аудіювання, читання мовчки;
- відтворення готового тексту: виразне читання вголос, усні (говоріння) і письмові (письмо) перекази;
- створення власних висловлювань: діалог, монолог (твір, відгук, виступ під час дискусії, доповідь, реферат, виступ, анотація), ділові папери та ін.

№	Зміст корекційно - розв'язкової роботи	Мета та завдання корекційно - розв'язкової роботи
Обстеження зв'язного мовлення		
1	Діагностика стану сформованості зв'язного мовлення	Обстеження стану сформованості зв'язного мовлення (дослідження рівня розвитку імпресивного та експресивного мовлення). Діагностика рівня розвитку: - діалогічного мовлення; - монологічного мовлення (переказ, опис, розповідь, міркування).
Корекція зв'язного мовлення		
Імпресивне мовлення		
2	Аудіювання (слухання-розуміння) <i>Усне мовлення.</i>	Розвиток слухової уваги, слухового сприймання, слухової пам'яті. Формування умінь аналізувати й узагальнювати отримані на слух відомості, розуміти їх значення. Розвиток навичок цілісного сприймання почутого повідомлення, його теми, логіку, мету. Розвиток розуміння сприйнятих на слух текстів діалогічного та монологічного характеру. Корекція сприймання і розуміння емоційно-оцінної інформації, вираженої в тексті. Розвиток розуміння зв'язку речень у тексті, послідовності викладеної в ньому думки. Розвиток умінь встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та встановлювати залежності в об'єктах і явищах, що аналізуються. Корекція та розвиток: <ul style="list-style-type: none"> • розуміння висловлювання та звукозаписів з одного прослуховування; • розуміння текстів діалогічного і монологічного характеру, що належать до стилів: розмовного, художнього, наукового; типів: розповідь, опис (в т. ч. опис окремих предметів, тварин, приміщення й природи), роздум; жанрів мовлення: оповідання, замітка, стаття, казка, легенда, переказ, пісня, вірш, п'єса, загадка;

		<p>прислів'я, приказки (об'єднані певною темою).</p> <p>Формування вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • складати первинне уявлення про зміст почутого (що, коли, в якій послідовності відбувається); • прогнозувати загальний характер змісту повідомлюваного на основі формулювання теми, основної думки; • визначати адресата і мету спілкування, причинно-наслідкові зв'язки, зображувально-виражальні особливості тексту.
3	<p>Читання мовчки. <i>Писемне мовлення.</i></p>	<p>Розвиток навички мовчазного читання. Корекція зорових функцій та операцій, що входять до навички читання: увага, сприймання, контроль, пам'ять на графемному матеріалі.</p> <p>Корекція та розвиток навички читання мовчки, відповідно до віку та мовленнєвих можливостей, незнайомих текстів діалогічного і монологічного характеру, що належать до таких стилів: розмовного, художнього, наукового; типів: розповідь, опис (у т. ч. опис окремих предметів, тварин), роздум; жанрів мовлення: оповідання, замітка, стаття, казка, легенда, переказ, пісня, вірш, загадка; прислів'я, приказки (об'єднані певною темою).</p> <p>Формування вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • виділяти та запам'ятовувати у прочитаному головне, тему і основну думку тексту, деталі; • добирати заголовки до його частин (простий план); • ставити запитання до прочитаного, відповідати на них; • переглядати текст, знаходити у ньому вказані елементи (цифри, слова у лапках, слова із зносками, слова, написані з великої літери тощо); • оцінювати прочитаний текст з погляду новизни, змісту, виразності мовного оформлення, задуму тощо (з допомогою вчителя); • аналізувати структуру тексту, виділяючи в ньому мікротеми; добирати до них заголовки; • складати складний план готового тексту. <p>Формування здатності сприймання та розрізнення під час читання емоційно-оцінної інформації, прямо вираженої в тексті.</p>
Експресивне мовлення		
4	<p>Виразне читання вголос.</p> <p>Усні (говоріння) і письмові (письмо)</p>	<p>Корекція зорових та слухових функцій та операцій, що входять до навички читання: увага, сприймання, контроль, пам'ять на графемному матеріалі.</p> <p>Розвиток слухового сприймання, слухової уваги, слухової пам'яті; слухового контролю за власною та</p>

	<p>перекази.</p> <p><i>Відтворення готового тексту.</i></p>	<p>чужою вимовою.</p> <p>Розвиток навички монологічного мовлення: планувати висловлювання, визначати головну думку повідомлення, дотримуватися послідовності викладу.</p> <p>Розвиток слухового контролю за власною вимовою шляхом зіставлення правильної вимови педагога.</p> <p>Розвиток умінь творчо переказувати текст в усній і письмовій формі.</p> <p>Формування умінь зосереджувати увагу на темі висловлювання, здійснювати аналіз основної думки, робити висновки про текст.</p> <p>Корекція та розвиток навички читання вголос (плавно, відповідно до орфоепічних та інтонаційних норм) художніх, науково-популярних текстів різних типів мовлення, що належать до таких жанрів, як оповідання, замітка, стаття, легенда, переказ, казка, прислів'я, приказки, пісня, вірш, байка (вивчення деяких із них напам'ять або близько до тексту для збагачення власного мовлення).</p> <p>Формування вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • оцінювати прочитаний уголос текст з погляду його змісту, форми, задуму і мовного оформлення; • переказувати докладно й вибірково (усно й письмово) почуті і прочитані тексти художнього і наукового стилів мовлення за самостійно складеним простим планом, підпорядковуючи висловлювання темі та основній думці, з урахуванням комунікативного завдання, дотриманням композиції, мовних, стильових особливостей та авторського задуму (з урахуванням мовленнєвих особливостей); • помічати та виправляти недоліки у власному мовленні. <p>Корекція та розвиток усного та писемного мовлення.</p> <p>Розширення словникового запасу, формування граматично правильного оформлення висловлювань.</p> <p>Корекція умінь переказувати усні та письмові тексти.</p> <p>Розвиток умінь оцінювати прочитаний текст.</p> <p>Розвиток уміння графічно правильно, плавно записувати слова та речення.</p> <p>Розвиток зорових, рухових функцій та операцій, де провідну роль відіграють зоровий та руховий аналізатори та їх взаємодія.</p> <p>Розвиток інтонації відповідно до жанрів та стилів мовлення.</p> <p>Розвиток та удосконалення орфоепічних норм мовлення.</p> <p>Корекція темпо-ритмічних засобів мовлення: плавності,</p>
--	--	--

		сили голосу під час читання.
5	<p>Діалогічне мовлення. Монологічне мовлення (твір, відгук, виступ під час дискусії, доповідь, реферат, виступ, анотація та інші). Ділові папери. <i>Створення власних висловлювань.</i></p>	<p>Розвиток навичок діалогічного мовлення: самостійно ставити запитання до співбесідника, дотримуватися основної змістової лінії, заданої в діалозі, використовувати зразок, стимульний зоровий та слуховий матеріал.</p> <p>Формування навичок виразного мовлення: уміння передавати стиль повідомлення, характер персонажів за допомогою інтонації, дикції з дотриманням норм мовленнєвого етикету та правил спілкування.</p> <p>Розвиток слухового контролю за вимовою та оформленням власних висловів.</p> <p>Розширення словникового запасу, розвиток граматично правильного оформлення висловлювань у процесі складання усної розповіді з метою комунікації.</p> <p>Корекція та удосконалення орфоепічних норм мовлення.</p> <p>Розвиток пам'яті, уміння застосовувати набуті мовні знання під час створення мовленнєвої ситуації.</p> <p>Формування вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • складати та розігрувати діалоги відповідно до запропонованої ситуації спілкування (пов'язаної з особистими враженнями від певних подій, спостереженнями, обміном думками, життєвим досвідом учнів, етикетного характеру), за зразком, за поданим початком, за опорними словами, за малюнком; <ul style="list-style-type: none"> • дотримуватися теми висловлювання, норм української літературної мови; • використовувати репліки для спонукання, підтримання діалогу, формули мовленнєвого етикету; • оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму і мовного оформлення; • складати усні та письмові твори з урахуванням мети й адресата, типу і стилю мовлення; • підпорядковувати висловлювання темі та основній думці; • використовувати вивчені мовні засоби зв'язку між реченнями в тексті; • вибирати відповідно до умов спілкування стиль мовлення (розмовний, науковий, художній); • додержуватися вимог до мовлення та основних правил спілкування; • знаходження та виправлення недоліків та

		помилки в змісті, побудові й мовному оформленні власних висловлювань.
Відомості про зв'язне мовлення		
6	Загальне уявлення про мовлення і спілкування.	Формування уявлень та понять про мовлення і спілкування. Повторення й поглиблення вивченого про мовлення. Закріплення уявлень та понять про: <ul style="list-style-type: none"> • мовлення, його типи, стилі; • спілкування, його складники.
7	Види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).	Формування уявлень та понять про види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).
8	Мета спілкування і адресат мовлення.	Формування загального уявлення про ситуацію спілкування та її складники: адресат мовлення (той, хто говорить або пише), адресант мовлення (той, до кого спрямоване мовлення). Розвиток орієнтування в спілкуванні, визначення мети й місця спілкування.
9	Мовлення монологічне й діалогічне, усне й писемне	Корекція та розвиток усної і писемної форми тексту (висловлювання). Удосконалення набутих навичок у процесі мовленнєвої діяльності. Розвиток навичок монологічного та діалогічного мовлення.
10	Основні правила спілкування. Мовленнєвий етикет.	Формування вміння дотримуватись норм мовленнєвої поведінки, використання у власному мовленні етикетних кліше: вітання, звертання, прохання, привітання, побажання, подяки тощо. Удосконалення основних правил спілкування: бути ввічливими, привітними і доброзичливими, уважно, не перебиваючи, слухати співрозмовника, заохочувати його висловити свою думку, зацікавлено й доброзичливо вислуховувати її, уміти висловити незгоду з позицією співрозмовника так, щоб не образити його; не розмовляти без потреби голосно, не вживати грубих слів, говорити про те, що цікаво адресатові мовлення та ін.
11	Текст.	Повторення вивченого про текст, його основні ознаки, закріплення вміння ділити текст на абзаци. Розвиток орієнтування у тексті, його структурних частинах, розвиток усвідомленості зв'язків між його частинами. Корекція та розвиток вміння розпізнавати текст, його структурні особливості (зачин, основну частину, кінцівку), послідовний і паралельний види зв'язку речень у тексті, нове й відоме.

		Розвиток розуміння зв'язку речень у тексті, послідовності викладеної в ньому думки. Удосконалення вміннь складати й поліпшувати висловлювання на основі використання власного досвіду.
12	Тема й основна думка висловлювання; тема і мікротема	Корекція та розвиток уміннь формулювати тему тексту на основі аналізу його змісту. Формування вміння визначати основну думку висловлювання. Удосконалення вміння знаходити взаємозумовлені змістові частини тексту - підтеми й мікротеми, засоби їх зв'язку між собою та зв'язок окремих речень у тексті.
13	Простий і складний план.	Корекція та розвиток вміння складати простий та складний план готового тексту та власного висловлення. Розвиток уміння дотримуватися складеного плану.
14	Стилі, типи, жанри мовлення.	Корекція уміння користуватися стилями, типами, жанрами мовлення з метою комунікації. Розвиток уміннь орієнтуватися у висловлюваннях, диференціювати стилі, типи та жанри висловлювання, визначати сферу їх використання. Формування та розвиток вміння визначати: <ul style="list-style-type: none"> • належність висловлювання до певного стилю (розмовного, наукового, художнього, публіцистичного, офіційно-ділового ті інші); • типи мовлення (різновиди текстів), такі, як :розповідь, опис, роздум, міркування та інші; • жанри мовлення (оповідання, відгук, замітка, лист та інші), особливості їх побудови. Закріплення відомостей про стилі мовлення, повторення вивченого про типи мовлення. Формування вміння сполучення в одному тексті різних типів мовлення (розповіді й опису, розповіді з елементами роздуму та інші).
Контрольно-підсумковий етап		
15	Діагностика стану сформованості зв'язного мовлення.	Обстеження рівня засвоєння змісту навчального матеріалу: <ul style="list-style-type: none"> • загальне уявлення про мовлення і спілкування; • види мовленнєвої діяльності; • мета спілкування; • мовлення монологічне й діалогічне • основні правила спілкування; • текст (тема й основна думка висловлювання, простий і складний план); • стилі, типи, жанри мовлення та ін. Дослідження рівня опанування видами мовленнєвої

		<p>діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сприймання чужого мовлення: аудіювання, читання мовчки; • відтворення готового тексту: виразне читання вголос, усні (говоріння) і письмові (письмо) перекази; • створення власних висловлювань: діалог, монолог (твір, відгук, виступ під час дискусії, доповідь, реферат, виступ, анотація), ділові папери та ін.
--	--	---

Розділ підготувала:

Грибань Галина Віталіївна, наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.

Розділ 5 Корекція дислексій

Пояснювальна записка

Розлади читання складають одну з найбільш розповсюджених форм мовленнєвої патології дітей шкільного віку з тяжкими мовленнєвими розладами (алалією, дизартрією, ринолалією, тяжкими формами заїкання, ускладненими ЗНМ та ФФНМ). Рівень сформованості навички читання у переважної частини школярів з ТПМ є недостатнім, про що свідчать знижені за всіма параметрами показники технічної сторони читання (швидкість, тип читання, правильність, виразність та інтонування), недосконалість розуміння та усвідомлення прочитаного матеріалу, а також впізнавання та розрізнення друкованого варіанта графем. Дислексією вважають наявність різноманітних стійких помилок під час читання, таких як: пропуски букв та складів, різні типи заміни (змішування букв, які позначають фонетично близькі звуки; змішування букв, звуки яких близькі за артикуляцією; заміни графічно схожих букв), додавання зайвих букв та складів, перестановки, недочитування, злиття або роз'єднання слів, спотворення, перекичування звуко-складової структури, семантичні помилки (помилкове прогнозування).

Завданням вчителя-логопеда є *своєчасне виявлення та подолання стійких розладів читання* в учнів з ТПМ. Таким чином, насамперед, необхідно виокремити дітей так званої групи ризику, щодо появи стійких розладів писемного мовлення, а також школярів з ТПМ із дислексією. З цією метою рекомендовано не обмежуватись перевіркою техніки читання. Необхідним є проведення обстеження стану сформованості передумов щодо опанування навички читання. Це дасть можливість визначити механізм порушення в кожному окремому випадку, згрупувати дітей за рівнями розвитку та відповідно вплинути на недостатньо сформовані психологічні ланки зазначеної навички. Таким чином, вчитель-логопед буде в змозі застосувати повною мірою диференційований підхід і, відповідно, досягти якнайкращих результатів у корекційно-попереджувальній та корекційно-розвивальній роботі.

Становлення навички читання базується на розумінні її психолінгвістичної природи. Саме тому зміст програми становлять три напрями:

- 1) розвиток слухових функцій та операцій;
- 2) розвиток зорових функцій та операцій;
- 3) розвиток операцій прогнозування.

Корекційно-розвиткова робота складається з трьох за рівнем складності етапів. Таким чином, педагог може розпочинати роботу з необхідного шабля, групуючи дітей відповідно до рівня сформованості психолінгвістичних компонентів навички читання, недосконалість розвитку яких й призводить до стійких розладів писемного мовлення.

На першому етапі основною умовою виконання завдань з розвитку слухових функцій та операцій (загальних слухових функцій та фонематичних процесів) є їх виконання без опори на власне вимовляння дитини. Для завдань з розвитку зорових функцій та операцій, як найскладніших для цього рівня, має використовуватись матеріал букв та їхніх елементів.

На *першому* етапі роботу на заняттях має бути спрямовано на розвиток:

- слухових функцій та операцій – сприймання, уваги, пам'яті, прогнозування та контролю (лише на індивідуальних заняттях, за можливості, логопед має вводити до завдань слова, що містять звуки, які дитина вимовляє неправильно);
- фонематичних процесів на основі еталонного вимовляння логопеда (фонематичне сприймання, аналіз і синтез);
- зорових функцій та операцій – сприймання, уваги, пам'яті, контролю, зорово-просторової орієнтації – на простому абстрактно-логічному картинному матеріалі;
- зорових функцій та операцій – сприймання, уваги, пам'яті, контролю, зорово-просторової орієнтації – на матеріалі букв та їхніх елементів.

На *другому* етапі роботи має бути спрямовано на розвиток:

- слухових функцій та операцій – сприймання, уваги, пам'яті, прогнозування, контролю (матеріал має містити звуки, які учні вимовляють неправильно);
- фонематичних процесів – сприймання (з опорою на еталонну вимову педагога), аналізу й синтезу (з опорою на власну вимову) та уявлення;
- ієрархічно вищого рівня зорових функцій та операцій – сприймання, уваги, пам'яті, зорово-просторової орієнтації, контролю – на матеріалі елементів слів (складів) та окремих словах із залученням читання вголос.

На *третьому* етапі має проводитись робота, спрямована на вдосконалення:

- слухових функцій та операцій (логопед має уводити до завдань слова, фонетично насичені акустико-артикуляційно близькими звуками, а також складними за вимовлянням);
- фонематичних процесів – уявлення, аналізу та синтезу – лише за уявленням (без залучення слухової та артикуляційної аналізаторних систем);
- зорових функцій та операцій – сприймання, уваги, пам'яті, зорово-просторової орієнтації, контролю – на матеріалі словосполучень, речень та уривків з тексту.

Уся корекційна робота має проводитись на матеріалі, що містить змішувані під час читання букви, враховуючи особливості стійких помилок кожного окремого учня. Під час індивідуальних, або під групових занять логопед спрямовує свою роботу на звуки, позначення їх буквами, їх диференціацію (звуки [а – е] і букви А - Е; звуки [о – у] і букви О – У; звуки [и – і] і букви И – І; звуки [а – йа] і букви А – Я; звуки [е – йе] і букви Е – Є; звуки [у – йу] і букви У – Ю; звуки [і – йі] і букви І – Ї; звуки [й – йі] і букви Й – Ї; позначення м'якості приголосних звуків буквою ь, буквою І, буквою Я, буквою Ю, буквою Є; сполучення букв йо, ьо; звуки [п - б] та букви П – Б; звуки [т, т' - д, д'] і букви Т – Д; звуки [к – г], [х – г] і букви К – І, Х – Г; звуки [с, с' - з, з'] і букви С, З, звуки [ш – ж] і букви Ш – Ж; звуки [с, с' - ш] і букви С – Ш; звуки [з, з' - ж], і букви З – Ж; звуки [дз, дз' - дж] і букви ДЗ – ДЖ; звуки [ц, ц' - ч] і букви Ц – Ч; звуки [с, с' - ч] і букви С – Ч, звук [ч] – звукосполучення [шч] і букви Ч – Щ; звуки [л ,л' - р, р'] і букви Л – Р; звуки [ф – в] і букви Ф – В; оптично схожі друковані букви).

Наповнення програми демонструє її гнучкість. Можливість залучити школяра на будь-якому з етапів до процесу корекції за умов визначення механізму порушення, що сприяє високоефективній роботі усунення розладів читання у дітей з тяжкими порушеннями мовленнєвого розвитку.

№	Зміст корекційно-розвиткової роботи	Мета та завдання корекційно-розвиткової роботи
Діагностичний етап		
1	Діагностика стану сформованості слухових процесів та фонематичного слуху, зорових процесів, навички читання.	Обстеження: <ul style="list-style-type: none"> • слухового сприймання, уваги, пам'яті, контролю та прогнозування; • фонематичного сприймання, уявлення, звукового та складового аналізу і синтезу; • зорового сприймання, уваги, уяви, пам'яті, контролю на матеріалі геометричних фігур та друкованих букв, складів, слів, речень, текстів різної складності); • зорово-просторових відношень;

		<ul style="list-style-type: none"> • навички читання.
Корекційно-розвиткова робота		
2	Слухове сприймання, увага.	<p>Розвиток чуття ритму. Диференціація немовленнєвих звуків за силою та довжиною звучання, висотою, тембром:</p> <ul style="list-style-type: none"> • гучних-тихих; • довгих-коротких; • високих-низьких; • приємних (лагідних, добрих) – неприємних (грубих, злих). <p>Удосконалення слухової уваги за рахунок розвитку вміння помічати та виокремлювати на слух:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «зайве» слово, що не підходить за змістом у реченні; • «зайве» речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті; • «зайве» слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою у вірші.
3	Слухова пам'ять.	<p>Удосконалення та розвиток процесів цілеспрямованого запам'ятовування та відтворення на матеріалі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • логічно пов'язаних між собою слів; • логічно пов'язаних між собою пар слів; • ряду протилежних за значенням пар слів; • слів, не пов'язаних між собою тематичними ознаками; • ряду логічно не пов'язаних між собою пар слів; • ряду звуків; • ряду складів.
4	Слуховий контроль.	<p>Розвиток слухового контролю на матеріалі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • спеціально спотворених педагогом звуків у словах; • віршів, що містять слова, які не відповідають змісту; • речень, що містять слова, які не відповідають змісту; • текстів, що містять речення, які не відповідають змісту (рекомендовано використовувати матеріал із шкільних підручників різних предметів)
5	Прогнозування (з опорою на слухове сприймання).	<p>Розвиток прогнозування з опорою на слухове сприймання на матеріалі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • віршів із пропущеними словами, які

		<p>учень має добирати самостійно;</p> <ul style="list-style-type: none"> • незакінчених речень; • речень із пропущеними словами; • речень із пропущеними кінцевими частинами слів; • текстів із пропущеними словами, словосполученнями, кінцевими частинами слів.
6	Фонематичне сприймання.	<p>Удосконалення та розвиток уміння виокремлювати на слух:</p> <ul style="list-style-type: none"> • слова з-поміж слів, схожих за лексичним значенням; • звуку з-поміж інших звуків (далеких за акустико-артикуляційними ознаками); • звуку з-поміж інших звуків (близьких за акустико-артикуляційними ознаками); • складу з-поміж інших складів (далеких за акустико-артикуляційними ознаками); • складу з-поміж інших складів (близьких за акустико-артикуляційними ознаками); • звуку на фоні односкладових слів, що містять далекі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні односкладових слів, що містять близькі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні двоскладових слів, що містять далекі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні двоскладових слів, що містять близькі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні трискладових слів, що містять далекі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні трискладових слів, що містять близькі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні чотирискладових слів, що містять далекі за акустико-артикуляційними ознаками звуки; • звуку на фоні чотирискладових слів, що містять близькі за акустико-артикуляційними ознаками звуки. <p>Розвиток диференціації звуків, а також звукосполучень:</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • які вимовляються учнем правильно; • змішуються або замінюються у мовленні дитини. <p>Удосконалення вміння розрізняти слова-пароніми, що містять звуки:</p> <ul style="list-style-type: none"> • які вимовляються учнем правильно; • змішуються або замінюються у мовленні дитини.
7	Фонематичне уявлення.	<p>Уточнення та формування правильного фонетичного образу слова.</p> <p>Розвиток фонематичних уявлень на матеріалі одно-, дво-, трискладових (і більше) слів зі звуками:</p> <ul style="list-style-type: none"> • що вимовляються дитиною правильно; • що замінюються чи змішуються у мовленні дитини. <p>Розвиток диференціації голосних та приголосних, твердих та м'яких, дзвінких та глухих звуків, а також звукосполучень за уявленнями:</p> <p>[a]-[o], [o]-[y], [a]-[o]-[y], [i]-[e], [i]-[и], [e]-[и], [i]-[e]-[и], [б]-[б'], [п]-[п'], [м]-[м'], [в]-[в'], [ф]-[ф'], [г]-[г'], [к]-[к'], [г]-[г'], [д]-[д'], [т]-[т'], [с]-[с'], [з]-[з'], [н]-[н'], л-л», [б]-[п], [б]-[п]-[м], [м]-[н], [б]-[д], [д]-[т], [в]-[ф], [г]-[к], [г]-[г], [г]-[х], [г]-[к]-[х], [г]-[к]-[г]-[х], [м]-[н], [л]-[й], [р]-[л], [з]-[с], [з]-[ц]-[с], [ж]-[ш], [ч]-[ш], [ж]-[ч]-[ш], [ц]-[ч], [ш]-[щ], [ч]-[щ], [с]-[ш], [з]-[ж], [дж]-[дз].</p> <ul style="list-style-type: none"> • Розвиток вміння добирати слова за звуковою схемою.
8	Звуковий аналіз у зовнішньому плані.	<p>Розвиток звукового аналізу з опорою на слухове сприймання слова, що вимовляється педагогом на матеріалі одно-, дво-, три-, чотирискладових (і більше) слів.</p> <p>Розвиток звукового аналізу з опорою на слухове сприймання слова, що вимовляється дитиною на матеріалі одно-, дво-, три-, чотирискладових (і більше) слів.</p> <p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначати перший звук у слові; • визначати наголошений голосний; • визначати останній звук у слові; • визначати кількість голосних у слові; • визначати кількість приголосних у слові; • визначати послідовність звуків у слові; • визначати кількість звуків у слові;

		виконувати якісний аналіз звукового складу слова.
9	Звуковий синтез у зовнішньому плані.	Розвиток звукового синтезу: <ul style="list-style-type: none"> • з опорою на слухове сприймання звуків, що вимовляються педагогом; • з опорою на слухове сприймання звуків, що вимовляється дитиною. Розвиток вміння складати слова з трьох, чотирьох, п'яти і більше звуків. <ul style="list-style-type: none"> • Формування та удосконалення вміння розв'язувати звуко-буквені ребуси.
10	Звуковий аналіз у внутрішньому плані.	Розвиток звукового аналізу без опори на слухове сприймання слова. Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • визначати перший звук у слові; • визначати наголошений голосний; • визначати останній звук у слові; • визначати кількість голосних у слові; • визначати кількість приголосних у слові; • визначати послідовність звуків у слові; • визначати кількість звуків у слові; виконувати якісний аналіз звукового складу слова.
11	Звуковий синтез у внутрішньому плані.	Розвиток звукового синтезу без опори на слухове сприймання (за уявленням). Розвиток вміння складати слова з двох, трьох, чотирьох, п'яти і більше звуків (букв). <ul style="list-style-type: none"> • Формування та удосконалення вміння розв'язувати звуко-буквені ребуси (без промовляння відповідних звуків).
12	Складовий аналіз у зовнішньому плані	Розвиток складового аналізу з опорою на слухове сприймання слова, що вимовляється педагогом на матеріалі одно-, дво-, три-, чотирискладових (і більше) слів. Розвиток складового аналізу з опорою на слухове сприймання слова, що вимовляється дитиною на матеріалі одно-, дво-, три-, чотирискладових (і більше) слів. Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • визначати послідовність складів у слові; • визначати кількість складів у слові; • визначати наголошений склад у слові; • визначати перший склад у слові; • визначати останній склад у слові; • розрізняти відкритий та закритий склад; визначати кількість відкритих та закритих

			складів у слові (виконувати якісний складовий аналіз слова).
13	Складовий синтез зовнішньому плані.	у	<p>Розвиток складового синтезу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • з опорою на слухове сприймання складів, що вимовляються педагогом; • з опорою на слухове сприймання складів, що вимовляється дитиною. <p>Розвиток вміння складати слова з двох, трьох, чотирьох і більше складів.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Формування та удосконалення вміння розв'язувати буквено-складові ребуси.
14	Складовий аналіз внутрішньому плані.	у	<p>Розвиток складового аналізу без опори на слухове сприймання слова.</p> <p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначати послідовність складів у слові; • визначати кількість складів у слові; • визначати наголошений склад у слові; • визначати перший склад у слові; • визначати останній склад у слові; • розрізняти відкритий та закритий склад; <p>визначати кількість відкритих та закритих складів у слові (виконувати якісний складовий аналіз слова).</p>
15	Складовий синтез внутрішньому плані.	у	<p>Розвиток складового синтезу без опори на слухове сприймання (за уявленням).</p> <p>Розвиток вміння складати слова з двох, трьох, чотирьох, п'яти і більше складів.</p> <p>Формування та удосконалення вміння розв'язувати буквено-складові ребуси</p> <ul style="list-style-type: none"> • (без промовляння відповідних звукокомплексів).
16	Зорове сприймання та увага.		<p>Розвиток зорового сприймання та уваги на абстрактно-логічному матеріалі, на матеріалі геометричних фігур, букв та їх елементів, складів, слів, речень, текстів. Розвиток стійкості та концентрації зорової уваги.</p> <p>Розвиток зорової уяви.</p> <p>Розвиток умінь:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знайти задане зображення на кольоровому, а потім чорно-білому малюнку; • знайти серед представлених різноманітних предметів, два однакових; • виокремити та упізнати (назвати) з-поміж контурних зображень, накладених один на одного, усі

		<p>предмети;</p> <ul style="list-style-type: none"> • виокремити та упізнати (назвати) з-поміж контурних зображень, накладених один на одного, усі геометричні фігури; • виокремити та упізнати (назвати) з-поміж контурних зображень, накладених один на одного, усі букви, склади, слова; • розв'язувати завдання на знаходження виходу з лабіринту; • знайти відповідні геометричним фігурам зображення предметів; • знайти спільне та відмінне на малюнках; • впізнати та домалювати (дописати) незакінчене контурне зображення предмету, геометричної фігури, букви, слова.
17	Зорова пам'ять.	<p>Розвиток зорової пам'яті. Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • відтворити продемонстровану послідовність зображень предметів, геометричних фігур, букв; • пригадати той предмет (геометричну фігуру, букву), який педагог прибирає після демонстрації декількох зображень одночасно; • запам'ятати розміщені у різних секторах квадрату зображення (геометричні фігури, букви, друковані слова) та відтворити їх розташування; • запам'ятати розміщені на малюнку зображення предметів (геометричні фігури, букви, друковані слова) та відтворити їх розташування; • запам'ятати заштриховані фігури та замалювати їх на пустих шаблонах; • запам'ятати зображення лише тих малюнків, що заштриховані певним чином; • з-поміж надрукованих букв запам'ятати лише ті, що надруковані певним чином (наприклад, маленькими); • з-поміж ряду слів запам'ятати лише кожне друге (третє, четверте) слово у реченні; • з-поміж ряду друкованих слів запам'ятати лише ті слова, що містять

		<p>певну букву;</p> <ul style="list-style-type: none"> • з поміж ряду слів запам'ятати лише ті, що надруковано курсивом, або іншими варіантами шрифту; • запам'ятати геометричні фігури та штриховки всередині кожної з них; • запам'ятати геометричні фігури та літери, надруковані всередині них.
18	Зорова уява, аналіз та синтез.	<p>Розвиток зорової уяви, операцій аналізу і синтезу.</p> <p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • відгадати, спираючись лише на тактильні відчуття, геометричну фігуру (літеру) за її рельєфними контурами; • відгадати, спираючись лише на тактильні відчуття, слово за його рельєфними контурами; • дібрати необхідну частинку малюнка, якої не вистачає (на матеріалі вкладок Равена та іншому аналогічному матеріалі); • визначити, з яких частин (геометричних фігур) складаються зображення (для такого типу завдань необхідно користуватись матеріалом, подібним до схем-аплікацій); • упізнати із запропонованих окремих елементів букву.
19	Зорово-просторові відношення.	<p>Розвиток зорово-просторових відношень.</p> <p>Удосконалення орієнтування у власному тілі.</p> <p>Удосконалення орієнтування на папері.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Вправління у виконанні зорово-просторових диктантів, що виконуються на папері.
20	Зоровий контроль	<p>Розвиток зорового контролю.</p> <p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знайти алогічність у малюнках; • знайти зайві елементи на малюнках; • знайти зайві елементи (неправильно надруковані букви) в ряді літер; • знайти зайві склади в словах; • знайти зайві літери в словах; • знайти та виправити помилки у словах (на матеріалі різних типів дислексичних помилок); • знайти та виправити помилки у словах речення (на матеріалі різних типів дислексичних помилок); <p>знайти та виправити помилки у словах</p>

		тексту (на матеріалі різних типів дислексичних помилок).
21	Прогнозування (зорова опора є провідною).	Розвиток навички прогнозування під час читання. Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • закінчити римовку, додавши необхідне слово; • закінчити речення, додавши необхідне слово (замість друкованого слова пропонується малюнок); • прочитати речення, додавши правильне закінчення до слова; • прочитати речення (невеликий текст або уривок з тексту), додаючи недописані кінцеві частини слів.
Контрольно-підсумковий етап		
22	Діагностика стану сформованості навички читання.	Обстеження навички читання на матеріалі: <ul style="list-style-type: none"> • спеціально дібраних слів, насичених акустико-артикуляційно близькими звуками; • багатоскладовими словами; • словами зі збігом приголосних; • словами, що містять букви, схожі за написанням; • текстів різної складності.

Розділ підготувала:

***Ільяна Валентина Михайлівна*, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.**

Розділ 6

Корекція дисграфій

Пояснювальна записка

Наявність у школярів із тяжкими порушеннями мовлення порушень писемного мовлення – дисграфій – призводить до труднощів у навчанні та перешкоджає оволодінню програмовим матеріалом, що негативно впливає на успішність учнів. Дисграфія — це стійка неспроможність оволодіти навичками письма за графічними правилами (керуючись фонетичним принципом), незважаючи на достатній рівень інтелектуального і мовленнєвого розвитку і відсутності грубих порушень зору та слуху (Корнев О. М., Садовникова І. М.).

Природа походження дисграфій складна, яка включає в себе недорозвиток або несформованість певних процесів, що забезпечують процес письма. Тому спрямованість корекційної роботи має базуватися на принципах психолінгвістичного підходу, а саме уточнення та встановлення причин і механізмів, які спричинили дане порушення.

Підґрунтям читання та письма є достатній рівень розвитку:

- усного мовлення (розвиток усіх сторін мовлення: фонетико-фонематичної, граматичної, лексичної та зв'язного мовлення);
- психічних функцій і операцій, що забезпечують навичку письма (зорове та слухове сприймання, увага, пам'ять та контроль, зорово-просторова орієнтація, суцесивні та симультанні синтези);
- рухової сфери (графомоторної функції, дрібної моторики рук);
- емоційно-вольової сфери (сформованості загальної поведінки, регуляції, саморегуляції, контролю за діями, мотивів поведінки).

Про наявність дисграфії в учнів з ТПМ свідчать стійкі помилки на письмі: змішування букв (графем), котрі відрізняються за тонкими диференційними ознаками (м'якості-твердості, дзвінкості-глухості, звуків, схожих за способом та місцем творення); пропуски голосних і приголосних звуків; складів; уподібнення графем та складів (повторення графем чи складів в одному слові); перестановка звуків або складів у словах; додавання зайвих графем чи складів до слів; заміни графічно схожих літер (в-з, к-ж та ін.); дзеркальність зображення графем; неправильна реалізація флексій (узгодження закінчень в словах).

Помилки при дисграфії є стійкими, можуть зустрічатися у різній кількості і при цьому мати кілька механізмів порушення. Виділяють 3 основні механізми виникнення помилок: **акустико-артикуляційний** (порушення фонематичних процесів, змішування опозиційних приголосних за акустико-артикуляційними ознаками (б-п, д-т, с-з, ш-с, т-т', л-л' та ін.), **моторний або кінетичний** (порушення графомоторної функції), **оптичний** (порушення зорових функцій та операцій і зорово-просторових уявлень). Механізми порушення при дисграфії можуть існувати як поодиночі, так і з сукупним синдромом.

При плануванні корекційної роботи необхідно враховувати основний механізм порушення. При **акустико-артикуляційному механізмі** порушення логопед повинен спрямувати свою роботу на розвиток слухових функцій і операцій (фонематичні процеси). При **моторному чи кінетичному механізмі** порушення увагу потрібно зосередити на роботі з трафаретами, що сприяє розвитку графо-моторної функції рук. У процесі подолання **оптичного механізму** порушення передбачено корекційну роботу з розвитку зорових функцій та операцій (зорово-просторових уявлень).

Логопедична робота при дисграфії включає 3 етапи. Перший – діагностичний (виявлення порушень письма або схильність до нього; визначення недостатньо зрілих функцій і операцій, що забезпечують процес письма). Другий - корекційно-розвивальний етап (спрямованість корекційної роботи на подолання механізмів порушення, що спричинили дисграфію).

На цьому етапі (під час індивідуальних чи фронтальних занять) логопед повинен приділити увагу корекції стійких помилок, що присутні в рецептивній продукції кожного учня зокрема.

Корекційну роботу умовно можна поділити на такі розділи (за методикою подолання вад письма Г. Блінової та Т. Пічугіної):

робота над голосними звуками [а], [о], [у], [є], [и], [і];

робота над розрізненням голосних звуків та відповідних їм букв **А-О, А-Е, О-У, И-І, И-І, Е-И**, ненаголошені **Е-И**;

робота над йотованими буквами **Я, Ю, Є, Ї** та звуками, що їх утворюють [йа, йу, йе, йі];

робота над позначенням м'якості приголосних звуків за допомогою ь, букв **І, Я, Ю, Є**;

робота над розрізнення букв **Й** та **Ї**;

робота над диференціацією словосполучень **ЙО** та **БО**;

робота над приголосними звуками та їх буквеним позначенням (твердими та м'якими, наприклад **Л-Л', Р- Р', Н-Н'** тощо);

робота над акустико-артикуляційно схожими звуками та диференціація їх графем [п-б], [т-т']. д-д'], [к-г], [х-г], [с-с'], [з-з'], [с-з], [с'-з'], [ш-ж], [с-ш], [с'-ш], [з-з'], [з-ж], [з'-ж], [ц-ч], [ц'-ч], [с-ч], [с'-ч], [ф-в];

робота над африкатами звуки [дз, дз' - дж] і букви **ДЗ – ДЖ**;

робота над звук [ч] – звукосполучення [шч] і букви **Ч – Щ**;

робота над звуками [л, л' - р, р'] і букви **Л – Р**;

робота над оптично схожими друкованими та прописними графемами.

Останній, заключний етап – контрольний (перевірка знань та вмінь учнів).

Корекційна програма містить завдання, які поступово ускладнюються на кожному рівні: від найнижчого (елементарного) до найвищого (підвищеної складності) рівня. Ця особливість програми дає можливість вчителю-логопеду підбирати ті завдання та методи, що найбільш актуальні на певному етапі корекційної роботи. Тільки при досягненні позитивних результатів на нижчому рівні варто переходити до складніших завдань.

№	Зміст корекційно-розвиткової роботи	Мета та завдання корекційно-розвиткової роботи
Діагностичний етап		
1	Діагностика стану сформованості функцій і операцій, що забезпечують процес читання та письма	Обстеження: <ul style="list-style-type: none"> • зорового сприймання, уваги, пам'яті, контролю; • зорово-просторових уявлень; • слухового сприймання, уваги, пам'яті, контролю; • графомоторних навичок; • навички письма (списування, слуховий диктант, самостійне письмо).
Корекційно-розвиткова робота		
Розвиток слухових функцій і операцій (найнижчий рівень)		
2	Слухове сприймання, увага	Розвиток слухової функції на матеріалі немовленневих звуків: <ul style="list-style-type: none"> - звуків природи - звуків тварин

		<ul style="list-style-type: none"> - музичних інструментів - розрізнення шумів - відстукування ритму
Розвиток слухових функцій і операцій (середній рівень)		
3	Фонематичне сприймання, увага	<p>Розвиток фонематичного слуху на матеріалі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рядів звуків, різних за акустико-артикуляційними ознаками (не схожі за звучанням) • рядів звуків, схожих за акустико-артикуляційними ознаками (за звучанням) • рядів складів, що включають звук, який в процесі корекції • рядів одно-, дво- та багатоскладових слів (поступово ускладнюючи) • слів-паронімів, що містять звуки, які дитина змішує • загадок з прогнозуванням відповіді • аудіозапису власної вимови для порівняння з еталонною вимовою
Розвиток слухових функцій і операцій (високий рівень)		
4	Фонематичні уявлення	<p>Формування і розвиток уявлення про звуковий образ (артикуляційний образ — положення органів артикуляції при вимові звуків, звуковий образ — звукова оболонка, яку співвідносять із знаком-буквою, та кінестетичний образ — відчуття, які виникають під час вимови звука – «м'язова пам'ять»)</p> <ul style="list-style-type: none"> • на матеріалі слів, в яких всі звуки дитина вимовляє добре (приголосні та голосні звуки) • на матеріалі малюнків, в яких є звуки, які дитина змішує, без опори на власне мовлення чи мовлення логопеда • на матеріалі слів, в яких є звуки, які дитина не вимовляє або змішує [с]-[с'], [з]-[з'], [р]-[р'], [л]-[л'], [ц]-[ц'], [г]-[к]-[х], [с]-[ш], [ш]-[ч], [с]-[ц], [ш]-[ж], [р]-[л], [б]-[д], [д]-[т], [в]-[ф], [г]-[к], [м]-[н] та ін.
5	Розвиток звукового аналізу (у зовнішньому плані – з опорою на мовлення педагога та внутрішньому плані – не промовляючи)	<p>Формування вміння виділяти окремі звуки в слові.</p> <p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначати позицію звука в слові (на початку, в середині чи в кінці) • порахувати кількість звуків у слові,

6	<p>Розвиток звукового синтезу (у зовнішньому плані – з опорою на мовлення педагога та внутрішньому плані – не промовляючи)</p>	<p>визначати місце потрібного звука в слові</p> <ul style="list-style-type: none"> • визначати кількість складів в слові на матеріалі: одно-, дво- і багатоскладових слів • будувати звукову схему слова • виділяти всі звуки в слові, їхні ознаки (голосний-приголосний, твердий-м'який, дзвінкий-глухий) • використовувати символи для позначення звуків (крапка, риска, дві риси) • виконувати вербальні інструкції, дотримуючись послідовності дій <p>Формування вміння синтезувати (складати) окремі звуки в склади, а склади в слова. Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • складати з окремих звуків слова (кресворди, буквені ланцюжки та ін.) • з'єднувати склади в слова (ребуси, пошук схожих складів, з'єднати розкидані склади) • правильно будувати своє висловлювання • встановлювати зв'язки та відношення між словами, поєднувати слова за правилами рідної мови (іменники та дієслова, іменники та прикметники тощо.) • встановлювати зв'язки між часовими відношеннями (поняття дня, доби, місяця, року) • розуміти прихований зміст
Розвиток зорових функцій і операцій (найнижчий рівень)		
7	<p>Розвиток зорового сприймання, уваги</p>	<p>Формування зорового розпізнавання зображення, стійкості, розподілу зорової уваги. Розвиток вміння:</p> <p>розпізнавати зображення серед інших контурних зображень (на матеріалі малюнків) (фігури Попельрейтера)</p> <p>розпізнавати кольори та їх відтінки на малюнках</p> <p>розпізнавати кольорові малюнки (знайти 2 малюнки одного кольору)</p> <p>з'єднувати лініями схожі предмети за кольорами (наприклад, об'єднати всі груші жовтого кольору, всі яблука червоного та ін.)</p>

		<p>доповнювати килимок з елементарним візерунком одним елементом (матриця Равена)</p> <p>знаходити вихід з лабіринту з однією стежкою</p> <p>знаходити тінь до потрібного малюнка</p>
8	Розвиток зорової пам'яті, контролю	<p>Розвиток короткочасної пам'яті.</p> <p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • знаходити малюнок, якого не стало • знаходити пари однакових зображень (гра "Memory") <p>запам'ятати геометричні фігури і відповідні їм кольори</p>
9	Зорово-просторові уявлення	<p>Розвиток вміння:</p> <p>орієнтуватися у власному тілі (розрізнити поняття «праворуч – ліворуч»)</p> <p>розуміти просторові відношення «зверху-знизу», «збоку», «над», «під», «біля»</p>
Розвиток зорових функцій і операцій (середній рівень)		
10	Розвиток зорового сприймання, уваги	<p>Розвиток вміння:</p> <p>розпізнавати зображення серед інших контурних зображень (на матеріалі геометричних фігур) (фігури Попельрейтера)</p> <ul style="list-style-type: none"> • з'єднувати лініями схожі предмети за кольорами серед матриці різних предметів (наприклад з'єднати всі сині сливи серед матриці інших фруктів різних кольорів) • знайти два однакові об'єкти, що постійно рухаються (Гра "Memory") (на матеріалі геометричних фігур) • доповнювати килимок зі складним візерунком одним елементом (матриця Равена) • знаходити вихід з лабіринту з кількома стежками заплутаними між собою • розпізнавати елементи графем • розрізняти графеми, накладені одна на одну • знаходити тінь до всіх малюнків
11	Розвиток зорової пам'яті, контролю	<p>Розвиток вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> • запам'ятовувати і відтворювати елементи графем • дописувати частини графем, яких не вистачає • проводити аналогії схожості літер із предметами об'єктивної дійсності • викреслювати букви, які неправильно

		написані • дописувати графемами, які пропущені в словах
12	Зорово-просторові уявлення	Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • орієнтуватися на аркуші паперу (розрізняти поняття «праворуч — ліворуч», «зверху-знизу») (поставити крапки за інструкцією вчителя) • встановлювати зв'язки між часовими відношеннями (поняття дня, доби, місяця, року (асоціації, ознаки)) • розрізняти зображення елементів та цілісних букв перевернутих в просторі • схематично зображати план кімнати власної домівки <p style="text-align: center;">Розвиток зорових функцій і операцій (високий рівень)</p>
13	Розвиток зорового сприймання, уваги	Розвиток вміння: розпізнавати задане зображення серед інших контурних зображень (на матеріалі графем) (фігури Попельрейтера) знаходити два однакові об'єкти, що постійно рухаються (Гра "Memory") (на матеріалі графем) доповнювати килимок з складними візерунком кількома елементами, що розвернуті в просторі (матриця Равена) знаходити вихід з лабіринту, який постійно змінюється у просторі (зорово-просторові уявлення) знаходити тінь до всіх малюнків, які повернуті в просторі
14	Розвиток зорової пам'яті, контролю	Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • запам'ятовувати і відтворювати ряди графем • викреслювати слова, які неправильно написані • викреслювати слова, які вже траплялися в тексті • вписувати слова, що пропущені в тексті
15	Зорово-просторові уявлення	Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • розрізняти поняття «праворуч — ліворуч» на предметах довкілля і співвідносити із собою • схематично зображати географічну карту (свого міста, своєї вулиці) • розпізнавати правильно написані

		букви, які дзеркально зображені поруч із дзеркальним написанням цих букв
Розвиток графо-моторної функції		
16	Нижчий рівень	Розвиток дрібної моторики. Робота з трафаретами. Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • виконувати пальчикову гімнастику із мовленнєвим супроводом (лічилками, віршиками, казками) • малювати пальчиками, водою • робити аплікації з круп, природних матеріалів • зафарбовувати шаблони малюнків олівцями (книжки-розмальовки) • обводити предмети • з'єднувати крапки, щоб утворилось зображення
17	Середній рівень	Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • проводити рівну лінію • малювати за шаблоном і заштриховувати • малювати візерунки, елементи яких повторюються з певною частотою • обводити елементи графем • малювати за шаблоном лінії, що переривається • писати графемами за прописами • писати буквені диктанти
18	Високий рівень	Розвиток каліграфічних навичок. Розвиток вміння: <ul style="list-style-type: none"> • з'єднувати графемами між собою в склади • списувати слова з дошки • підписувати малюнки • писати слова під диктовку • писати слухові диктанти
Розвиток усного мовлення у процесі подолання граматичних форм (Розділ 6)		
Контрольний етап		
19	Діагностика стану сформованості функцій і операцій, що беруть участь в процесі письма	Обстеження: <ul style="list-style-type: none"> • мовленнєвого розвитку (стан сформованості всіх сторін мовлення); • зорового сприймання, уваги, пам'яті, контролю; • зорово-просторових уявлень • слухового сприймання, уваги, пам'яті,

		контролю; • графомоторних навичок • навички письма

Розділ підготувала:

***Аркадьєва Ольга Олександрівна*, канд. пед. наук, наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.**

Розділ 7

Корекція дизорфографії

Пояснювальна записка

Дизорфографія як специфічний розлад мовних здібностей школярів характеризується наявністю різних типів орфографічних помилок, що мають тенденцію до стійкого прояву. Зазначена мовна патологія є складним, поліморфним порушенням, що обумовлено недорозвитком ряду мовних та психічних функцій. Дизорфографічні порушення проявляються несформованістю у школярів базових компонентів грамотності, до яких можна віднести розвинене мовлення та сформованого на цій основі «мовного чуття», володіння довільними діями з мовними одиницями (тобто метамовними навичками) та повноцінне психологічне забезпечення довільних дій з мовними одиницями (процеси уваги, пам'яті, розумові операції, які супроводжують мовленнєву діяльність – грамотне письмо).

Програма корекції дизорфографії містить три етапи. I етап діагностичний, під час якого вчитель-логопед у першу половину вересня обстежує учнів із ТПМ:

- фонетичну сторону мовлення;
- лексико-граматичну будову мовлення;
- писемну мовленнєву діяльність (письмо, читання);
- психічні функції і операції, які відповідають за процес письма;
- стан сформованості орфографічної навички (на матеріалі орфографічних правил).

На діагностичному етапі логопед обстежує стан сформованості писемної продукції школярів із важкими мовленнєвими порушеннями. В результаті учитель-логопед виявляє типи орфографічних помилок, допущені учнем. Дослідженнями встановлено, що найбільш типові помилки в учнів 5-10 класів мають стійкий характер і самостійно не зникають. Тому в програму включено корекційну роботу з подолання орфографічних помилок в тих орфограмах, які у писемній продукції школярів набули стійкості.

На основі проведеного обстеження вчитель-логопед будує на кожного окремого учня план корекційної роботи.

Наступний II етап у програмі – корекційний – включає формування орфографічної навички на фонологічному рівні, а саме:

- формування уваги до звукового оформлення мовлення, що відбувається у процесі порівняння звучання та значення слів. З цією метою вчитель використовує вправи на розвиток уваги до формальних одиниць мови, контролю за звуковим оформленням мовлення;
- формування фонемних парадигм (орфографічної пильності) у процесі спостереження учнем за звуковим складом слів, у яких та сама фонема знаходиться у сильній і слабкій позиціях.

Формування орфографічної навички на морфологічному рівні, яке передбачає розвиток:

- слухової уваги до граматичного оформлення мовлення, що відбувається на основі порівняння похідних і твірних слів за семантикою;
- операцій морфологічного, словотвірного та лексичного аналізів.

Формування умінь вирішувати орфографічні задачі відповідно до структури орфографічної навички передбачає здійснення низки простих дій:

- побачити орфограму (орфографічна пильність);
- визначити її тип (місце орфограми в слові: корінь, суфікс, префікс);
- пригадати правило написання орфограми (застосування теоретичних знань);
- записати орфограму відповідно до правила – використати це правило (розв'язати орфографічну задачу);
- здійснити контроль над орфограмою.

Програма корекції дизорфографії розроблена з позицій психолінгвістичного підходу, в основі якого лежить визначення глибинного механізму дизорфографічних помилок. Психолінгвістична структура орфографічної навички розкриває причину виникнення стійких дизорфографічних помилок.

Першою складовою орфографічної навички є уміння побачити орфограму у слові (тобто встановлювати різницю у звуковому та графічному складі слова). Успішне оволодіння зазначеним умінням передбачає сформованість уявлення про звуко-буквений склад слова та здатність учнів помітити у мовленні різні варіанти звучання фонем, які входять до складу однієї й тієї ж морфеми. Уміння бачити фонетичне чергування тісно пов'язане зі сформованістю слухового аналізатора, а саме: слухового сприйняття, слухової уваги та пам'яті. Провідним аналізатором першої складової орфографічної навички є слуховий. Побачити орфограму – це виявити орфографічну пильність, яка є найбільш складним компонентом орфографічної навички.

Наступною структурною складовою зазначеної навички є уміння визначати тип орфограми. Забезпечення цього уміння відбувається на основі сформованості морфологічного аналізу та достатнього рівня володіння лінгвістичними знаннями про морфемний розподіл слів. Все це дозволить цілеспрямовано, на усвідомленому рівні визначити пізнавальну ознаку орфограми та пригадати, до якої орфографічної групи вона відноситься. У цей період на провідне місце виходить суцесивний аналіз, формування якого, відповідно до онтогенезу, у 10-12 років виходить на завершальну стадію.

Після того, як визначено тип орфограми, учні пригадують правило і, використовуючи засвоєні на уроках мови теоретичні знання з розділу «Орфографія», відповідним чином записують слово, тобто розв'язують орфографічну задачу, в основі якої лежить орфографічна дія, що виконується за певним алгоритмом. Провідним процесом зазначеного уміння є оперативна пам'ять й зорова увага. На зазначеному етапі здійснюється актуалізація теоретичних знань і автоматизація орфографічних дій. Цей процес є складним і довготривалим. Таким чином, *третьою* складовою орфографічної навички є розв'язання орфографічної задачі. У процесі цього актуалізуються такі розумові дії, як аналіз, синтез, абстрагування тощо. У задіяному процесі основна роль належить мовно-руховому аналізатору.

До останньої, *четвертої*, складової навички входить самоконтроль. Одним із основних структурних компонентів дії самоконтролю, за дослідженнями Н. Алгазіної, пам'ять забезпечує операцію порівняння, без якого неможливо здійснити сам акт письма та операцію співставлення. Поступово сформована операція стає автоматизованим засобом виконання складної дії – транслювання власної думки у писемній формі.

За допомогою вищезазначених механізмів корекція дизорфографічних помилок набуватиме зниженої тенденції, в результаті чого грамотність учнів із тяжкими порушеннями мовлення зростатиме.

III етап, контрольний, вчитель – логопед проводить у другу половину травня. На зазначеному етапі здійснюється діагностика рівня сформованості орфографічно грамотного письма в учнів з ТПМ шляхом виконання різних письмових вправ.

№	Зміст корекційно-розвиткової роботи	Мета та завдання корекційно-розвиткової роботи
Діагностичний етап (<i>перша половина вересня</i>)		
1	Діагностика стану сформованості зорових, рухових функцій і операцій, навичок письма.	Обстеження рівня сформованості орфографічної навички, а саме уміння: - помічати орфограму; - визначити тип орфограми; - виконувати алгоритм орфографічних дій

		(здiяти конкретне правило у процесi вирiшення орфографiчної задачі); - здiйснювати самоконтроль над написаним; - психiчні функції та операції, якi вiдповiдають за процес письма.
Корекційно-розвиткова робота		
2	Написання слiв з ненаголошеними голосними -е, -и у коренi.	<p>Формування в учнiв спрямованостi уваги на звукове оформлення мовлення шляхом порiвняння звучання та значення слова. Виконання вправ на розвиток уваги до формальних одиниць мови, здiйснення контролю за звуковим оформленням мовлення.</p> <p>Розвиток фонемної парадигми (орфографiчної пильностi) у процесi спостереження учнiв за звуковим складом слiв, у яких та сама фонема знаходиться в сильнiй i слабкiй позиції.</p> <p>Закрiплення умiння помічати орфограму у словi шляхом порiвняння та узагальнення морфологiчних одиниць.</p> <p>Автоматизація умiння виконувати морфологiчний аналіз слова з опорою на чiткi кiнестетичнi та слуховi вiдчуття на матерiалi звукiв i слiв, що правильно вимовляються дитиною.</p> <p>Формування умiння здiйснювати орфографiчний розбiр шляхом впровадження рiзноманiтних вправ, що спрямованi на вiдпрацювання умiнь використовувати правила на практиці.</p> <p>Закрiплення знань орфографiчних правил на основi алгоритму шляхом вправ, схем їх застосування.</p> <p>Закрiплення написання орфограми шляхом досягнення повного автоматизму, безпомилкового письма (на цьому етапi здiйснюється повна вiдмова вiд застосування правила), на основi чого формується орфографiчна навичка.</p>
3	Чергування голосних i приголосних звукiв: [о-а], [е-і], [е-и]; [о], [е], [і]; [е-о] пiсля [ж], [ч], [ш]; [и], [і] пiсля [ж], [ч], [ш], [шч] та [г], [к], [х]; у коренях слiв [г], [к], [х-ж], [ч], [ш-з'], [ц'], [с'].	<p>Формування звукових образiв слiв (фонематичнi уявлення), до складу яких входять змiшуванi учнем у вимовi звуки.</p> <p>Закрiплення умiння розрiзнявати голоснi i приголоснi звуки за артикуляційним та акустичним укладом.</p> <p>Закрiплення умiння помічати орфограму в словi.</p> <p>Актуалiзація графiчного образу букви.</p> <p>Закрiплення умiння спрямовувати увагу на граматичне i морфологiчне оформлення слiв iз</p>

		чергуванням голосних шляхом порівняння за звучанням та значенням слова на слух. Удосконалення уміння вирішувати орфографічні задачі.
4	Написання подвоєних приголосних при поєднанні: префікса і кореня; кореня і суфікса.	Закріплення акустичного сприйняття звуків. Удосконалення уміння здійснювати навички морфологічного аналізу (уміння знаходити корінь, префікс, суфікс, закінчення). Формування розуміння значення слів у контексті. Удосконалення уміння знаходити орфограму у слові шляхом порівняння спільних морфем. Закріплення актуалізації графічного образу на письмі шляхом спеціально дібраних вправ на вивчену орфограму. Розвиток уміння вирішувати орфографічну задачу. Закріплення моторної реалізації та контролю над власним написанням.
5	Написання подвоєних приголосних в іменниках середнього роду із закінченням -я ; жіночого роду із закінченням -цю- ; в прикметниках із суфіксом -ен- .	Автоматизація навички практичного морфологічного аналізу, уміння оперувати морфологічним складом слова у процесі його граматичних змін. Закріплення практичної навички утворення і вживання відмінкових значень граматичних форм іменника (жіночого роду) та прикметника. Формування предметного значення родових форм. Закріплення орфограми шляхом нових слів з подвоєнними літерами. Удосконалення уміння правильно написати і обґрунтувати слова з вивченими орфограмами. Розвиток розумових операцій (абстрагування, перенос, узагальнення). Закріплення в учнів стійкості та концентрації зорової уваги, зорової пам'яті, зорового контролю на графемному матеріалі.
6	Написання префіксів з-, зі-, с-; -роз-, без-, -пре-, при-, прі- .	Автоматизація орфографічної навички шляхом виконання різних видів письмових вправ. Формування орфографічної пильності шляхом актуалізації правила на певну орфограму. Закріплення умінь виділяти морфологічний аналіз (префікс). Формування уміння швидко відшукувати в оперативній пам'яті відповідне правило. Закріплення уміння прийняття рішення під час розв'язання орфографічної задачі. Розвиток в учнів уміння знаходити та виправляти помилки (здійснити самоконтроль).

7	<p>Написання слів з апострофом перед я, ю, є, ї після твердих приголосних.</p>	<p>Формування вміння правильно вимовляти й писати слова з апострофом шляхом здійснення звуко-буквеного аналізу.</p> <p>Розвиток уміння пояснювати свій вибір за допомогою засвоєних правил (вирішувати орфографічну задачу).</p> <p>Закріплення уміння знаходити помилки, виправляти їх в усному й писемному мовленні (розвивати орфографічну пильність).</p> <p>Розвиток операції аналізу слів, які мають просту та поступово ускладнену складову будову.</p> <p>Формування слухового сприймання, слухової уваги, пам'яті, слухового контролю за правильністю власних та інших висловлювань.</p> <p>Розвиток просторового орієнтування, часових уявлень, різних видів мислення (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація).</p> <p>Закріплення графічної реалізації готового буквеного образу слова з орфограмою, вирішення орфографічної задачі.</p>
8	<p>Написання слів у процесі словотворення: префіксального, суфіксального, префіксально-суфіксального, безафіксного (відкидання від твірного слова префіксів, суфіксів і закінчення), складання основ (або слів), перехід слів з однієї частини мови в іншу.</p>	<p>Формування морфемного і словотвірного аналізу шляхом виокремлення в слові основи і закінчення, членувати основу на основні значущі частини (префікс, корінь, суфікс, афікс), підбирати однокореневі слова, з'ясувати, від чого і за допомогою чого утворено дане слово.</p> <p>Закріплення уміння визначати, якою частиною мови є те чи інше слово, відрізнити омонімічні форми різних частин мови.</p> <p>Удосконалення орфографічних умінь шляхом розвитку слухової пам'яті, використовуючи при цьому вправи на запам'ятовування фонем в морфемах на слух, їх запам'ятовування здійснювати у процесі написання фонем за допомогою літер. Використання різних видів диктантів.</p> <p>Розвиток зорової пам'яті у процесі письма на слух і при списуванні. Використання різних видів диктантів, в основі яких опора лежить на зоровий аналізатор.</p> <p>Закріплення мовленнєво-рухової пам'яті шляхом поскладового орфографічного вимовляння слів.</p> <p>Розвиток моторної пам'яті шляхом запису слів, які переходять з однієї частини мови в іншу.</p> <p>Удосконалення уміння усно та письмово виокремлювати морфологічний склад слова.</p>

9	<p>Написання слів зі зміною приголосних при творенні слів: іменників із суфіксом -ин (а) від прикметників на -ський, -цький; буквосполученням -чн- (-ин-).</p>	<p>Формування уміння членування слова на морфеми як прийом самоконтролю, коли учень виявляє сумнів у правильності написання літер у частинах (суфіксах) слова.</p> <p>Розвиток стійкості та концентрації зорової уваги, зорової пам'яті, зорового контролю на графемному матеріалі.</p> <p>Закріплення уваги учнів на звуковому та морфологічному складі слова.</p> <p>Формування слухового сприймання, слухової уваги, пам'яті, слухового контролю за правильністю вимовляння утворених іменників, прикметників.</p> <p>Закріплення розуміння значення словотворчих і формотворчих елементів мови.</p> <p>Удосконалення уміння виконувати різноманітні типи словотворчих моделей.</p> <p>Розвиток в усному мовленні достатнього обсягу словника похідних слів.</p> <p>Закріплення операції зіставлення і порівняння слів за звучанням і значенням та довільне оперування основними одиницями мови.</p>
10	<p>Написання суфіксів -ськ-, -цьк-, -зьк- при творенні відносних прикметників.</p> <p>Написання суфіксів -ств (о), -зств (о), -цств (о) при творенні іменників.</p>	<p>Формування уміння знаходити словотворчі афікси в різних типах граматичних значень.</p> <p>Розвиток уміння усно та письмово утворювати основні типи словотворчих моделей.</p> <p>Закріплення уміння спрямовувати увагу учнів на морфологічне оформлення мовлення усно і на письмі.</p> <p>Удосконалення уміння здійснювати операції морфологічного аналізу усно та письмово.</p> <p>Формування уміння на мимовільному і довільному рівні оперувати морфологічним рядом в усному та писемному мовленні.</p> <p>Формування операції довільного оперування морфологічним складом слова на матеріалі нових та добре засвоєних морфем у процесі усвідомленої зміни морфологічного складу слова відповідно до заданих умов.</p> <p>Закріплення в учнів стійкості та концентрації зорової уваги, зорової пам'яті, зорового контролю на графемному матеріалі.</p> <p>Удосконалення самоконтролю над написанням орфограм.</p>
11	<p>Правопис іменників. Букви -а (-я), -у (-ю) в закінченнях іменників чоловічого роду другої відміни.</p>	<p>Формування спостереження учнів за звуковим складом слів, у яких одна й та ж фонема знаходиться у сильній і слабкій позиціях.</p> <p>Закріплення спрямованості уваги на граматичне оформлення мовлення на матеріалі добре засвоєних морфем</p>

		<p>(граматичних і словотворчих) на основі порівняння учнями за звучанням і семантикою похідних і твірних слів, а також різноманітних словоформ у певному контексті і без нього.</p> <p>Удосконалення уміння здійснювати морфологічний аналіз спочатку на матеріалі добре засвоєних, а після цього незасвоєних морфем у процесі практичного виділення загальної морфемі з ряду слів, виділення однокоренових слів з тексту.</p> <p>Закріплення розуміння значення слова або словосполучення, що перевіряється.</p> <p>Формування граматичного аналізу слова (словосполучення) – визначення частин мови, форми слова.</p> <p>Закріплення уміння використовувати у власному мовленні словотворчі морфемі іменників.</p> <p>Автоматизація навичок практичного морфологічного аналізу, оперування морфологічним складом слова у процесі його граматичних змін.</p>
12	<p>Букви <i>е, и, і</i> в суфіксах <i>-ечок, -ечк, -ичок, -ичк, -інн (я), -ення (-я), -н (я), -инн (я), -ив (о), -ев (о)</i>.</p>	<p>Формування уміння порівнювати слова та їх словоформи, виділяти морфемі, які несуть значення, їх узагальнення, утворення на цій основі за аналогією слів і словоформ, контроль за відповідністю нових слів і словоформ нормам мови.</p> <p>Закріплення уміння виділяти і розпізнавати морфемі на слух зі слова, що звучить, і операцію інтеграції (включення) словотвірної частки у склад нового (похідного) слова усно і на письмі.</p> <p>Автоматизація уміння змінювати форму слова, відділяти закінчення від основи.</p> <p>Удосконалення уміння добирати спільнокореневі слова.</p> <p>Формування уміння співвіднести орфограму з відповідним правилом, сформулювати його та графічно виділити орфограму у слові.</p>
13	<p>Слова з суфіксами зменшувально-пестливого значення й суфіксами згрубілості.</p>	<p>Формування розуміння значення слова або словосполучення, що перевіряється, уміння дібрати споріднене слово, визначити відмінкову форму та ін.</p> <p>Закріплення аналізу морфологічного складу слова, вміння визначити місце орфограми в суфіксі для вибору і застосування правила.</p> <p>Розвиток уміння виконувати граматичний аналіз слова (словосполучення) визначення частин мови, форми слова.</p> <p>Закріплення уміння дібрати відповідне</p>

		<p>правило.</p> <p>Формування уміння співвіднести орфограму з відповідним правилом, сформулювати його та графічно виділити орфограму у слові.</p> <p>Закріплення вміння рівномірно розподіляти увагу під час письма.</p> <p>Формування навички самоконтролю під час письма.</p>
14	<p>Написання прикметників із суфіксами: -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -ськ-, -цьк-, -зьк-.</p>	<p>Формування аналізу буквеного запису слова як особливої моделі, яка відображає зв'язок між значенням слова і його звуковою структурою.</p> <p>Розвиток уміння виділяти, аналізувати і узагальнювати відношення між звуковою оболонкою слова і його буквеним записом.</p> <p>Конкретизація способів орфографічної дії з урахуванням моносемантичної структури слова.</p> <p>Автоматизація навичок практичного морфологічного аналізу, оперування морфологічним складом слова у процесі його граматичних змін.</p> <p>Закріплення практичної навички утворення і вживання відмінкових значень граматичних форм іменника. Формування предметного значення родових форм.</p> <p>Закріплення уміння узгоджувати прикметники з іменниками у роді, числі, відмінку.</p>
15	<p>Букви е, о, и в прикметникових суфіксах -ев- (-єв-), -ов-(-йов-, -ьов-), -ин-, -ін-, -ичн.</p> <p>Зміни приголосних при творенні відносних прикметників за допомогою суфіксів -ськ-, -ств(о), -цьк-, цтв(о), -зьк-, зтв(о).</p>	<p>Формування уміння диференціювати голосні і приголосні звуки у суфіксах.</p> <p>Закріплення уміння знаходити орфограму в слові шляхом зіставлення вимови написання слів.</p> <p>Розвиток уміння знаходити орфограму (вказати її місце в морфемі). Для правильного вибору орфограми необхідним є також урахування морфологічних умов (приналежності до певної частини мови), семантики морфем.</p> <p>Автоматизація уміння пояснювати орфограму в слові, формулювати правило, яке регулює</p>

		<p>його написання.</p> <p>Формування уміння розпізнавати орфограму за її фонетичними, фонетико-граматичними чи семантичними ознаками, співвідносити їх з відповідним правилом правопису.</p> <p>Закріплення уміння самостійно використовувати знання під час вирішення орфографічних задач.</p>
16	Написання -н- і -ни- у прикметниках та дієприкметниках.	<p>Формування уміння визначати частини мови (прикметник, дієприкметник).</p> <p>Закріплення уміння знаходити місце орфограми у слові.</p> <p>Автоматизація на усвідомленому рівні аналізу звукового складу слова, що підлягає запису.</p> <p>Формування уміння визначати послідовність звуків у слові.</p> <p>Розвивати уміння перекодувати фонemi в графеми, в зорові схеми графічних знаків з урахуванням просторового розташування їх елементів.</p> <p>Закріплення операцій класифікації предметів, явищ навколишнього світу, порівняння пред'явлених об'єктів, оцінка їх відмінності і подібності, виділення в них загальної семантичної ознаки, комплектування груп еквівалентних предметів.</p> <p>Закріплення уміння приймати рішення під час розв'язання орфографічної задачі.</p>
17	Написання букви ь у кінці числівників. Написання букви ь у дієсловах наказового способу.	<p>Автоматизація уміння виконувати аналіз морфологічного складу слова, вміння визначити місце орфограми у слові.</p> <p>Розвиток уміння співвідносити орфограму з відповідним правилом, сформулювати його.</p> <p>Закріплення уміння графічно виділити орфограму у слові.</p> <p>Пояснення розуміння значення слова або словосполучення, що перевіряється, з метою дібрати споріднене слово, визначити частину мови та відмінкову форму та ін.</p> <p>Закріплення операцій порівняння, співставлення шляхом відповідних вправ.</p> <p>Розвиток уміння рівномірно розподіляти увагу під час письма.</p> <p>Автоматизація навички самоконтролю під час письма.</p>
18	Правопис -ться, -шся в кінці дієслів.	<p>Формування уміння встановлювати різницю у звуковому та графічному складі слова.</p> <p>Закріплення уявлення про звуко-буквенний</p>

		<p>склад слова та здатність учнів помітити у мовленні різні варіанти звучання фонем, які входять до складу однієї й тієї ж морфеми.</p> <p>Розвиток слухового сприйняття, слухової уваги та пам'яті.</p> <p>Формування уміння виконувати морфологічний аналіз на основі достатнього рівня володіння лінгвістичними знаннями про морфемну будову слова.</p> <p>Закріплення на усвідомленому рівні уміння визначати пізнавальну ознаку орфограми та пригадати, до якої орфографічної групи вона відноситься.</p> <p>Закріплення операцій порівняння, співставлення шляхом відповідних вправ.</p> <p>Поступово сформована операція стає автоматизованим засобом виконання складної дії – транслювання власної думки у писемній формі.</p>
19	Написання букв е, и в особових закінченнях дієслів I і II дієвідмін.	<p>Формування орфографічної пильності шляхом актуалізації правила на певну орфограму.</p> <p>Закріплення уміння здійснювати морфологічний аналіз слів (афікси).</p> <p>Автоматизація уміння швидко відшукувати в оперативній пам'яті відповідне правило.</p> <p>Удосконалення уміння прийняти рішення під час розв'язання орфографічної задачі.</p> <p>Розвиток в учнів уміння знаходити та виправляти помилки, здійснення самоконтролю при написанні.</p> <p>Збагачення обсягу розуміння різних форм слів та граматичних способів вираження різних відношень.</p>
20	Правопис суфіксів -уч-, -юч- у дієприкметниках.	<p>Формування уміння диференціювати голосні і приголосні звуки у суфіксах дієприкметників (спів<u>уч</u>ий (прикметник) – спів<u>аю</u>чий (дієприкметник)).</p> <p>Удосконалення навички морфологічного аналізу (уміння знаходити суфікс).</p> <p>Розвиток розуміння значення слів у даному контексті.</p> <p>Автоматизація уміння знаходити орфограму у слові.</p> <p>Розвиток уміння вирішувати орфографічну задачу.</p> <p>Актуалізація графічного образу на письмі шляхом спеціально дібраних вправ на засвоєну орфограму.</p> <p>Закріплення контролю над власним написанням.</p>
21	Написання -и- та -ни- у	Закріплення уміння знайти орфограму у слові.

	<p>прислівниках; -не-, -ні-, з прислівниками; -и-, -і- в кінці прислівників; правопис прислівників на -о, -е, утворених від прикметників і дієприкметників.</p>	<p>Розвиток уміння співвідносити орфограму з відповідним правилом та усно сформулювати його.</p> <p>Удосконалення розуміння значення слова або словосполучення, що перевіряється, дібрати споріднене слово, визначити відмінкову форму та ін.</p> <p>Формування уміння здійснювати аналіз морфологічного складу слова, вміння визначити місце орфограми у корені, префіксі, закінченні, суфіксі.</p> <p>Розвиток фонетичного аналізу шляхом визначення кількості складів у слові, наголошених і ненаголошених складів, виділення голосних і приголосних звуків, з'ясування слабких і сильних позицій фонем, позиційних чергувань та їх причин.</p> <p>Закріплення уміння виконувати граматичний аналіз слова (словосполучення) – визначення частин мови, форми слова.</p> <p>Закріплення уміння прийняти рішення під час розв'язання орфографічної задачі.</p>
22	<p>Правопис букв -е-, -и-, -і- в префіксах -пре-, -при-, -прі-.</p>	<p>Формування уміння встановлювати різницю у звуковому та графічному складі слова.</p> <p>Закріплення уявлення про звуко-буквений склад слова та здатність учнів помітити у мовленні різні варіанти звучання фонем, які входять до складу однієї й тієї ж морфемі.</p> <p>Розвиток слухового сприйняття, слухової уваги та пам'яті.</p> <p>Формування морфологічного аналізу на основі достатнього рівня володіння лінгвістичними знаннями про морфемний розподіл слів.</p> <p>Закріплення умінь на усвідомленому рівні визначити пізнавальну ознаку орфограми та пригадати, до якої орфографічної групи вона відноситься.</p> <p>Закріплення операцій порівняння, співставлення шляхом навідних вправ.</p> <p>Закріплення написання вище зазначеної орфограми шляхом досягнення повного автоматизму, безпомилкового письма.</p>
23	<p>Правопис буквосполучень -цьк-, -льк-, -ськ-, -цтв-, -зтв-, -ств- на межі кореня і суфікса.</p>	<p>Автоматизація навички практичного морфологічного аналізу, оперування морфологічним складом слова у процесі його граматичних змін.</p> <p>Закріплення практичної навички утворення і вживання відмінкових значень частин мови.</p> <p>Закріплення даної орфограми шляхом утворення нових слів із буквосполученнями -цьк-, -льк-, -ськ-, -цтв-, -зтв-, -ств- на межі</p>

		<p>кореня і суфікса.</p> <p>Удосконалення уміння правильно написати і обґрунтувати слова з вивченими орфограмами.</p> <p>Розвиток розумових операцій (абстрагування, перенос, узагальнення).</p> <p>Закріплення в учнів стійкості та концентрації зорової уваги, зорової пам'яті, зорового контролю на графемному матеріалі.</p> <p>Автоматизація орфографічної навички написання певної орфограми шляхом виконання різних видів письмових вправ.</p>
24	<p>Правопис -щ-, -ч- в іменниках із суфіксом – ин (а).</p>	<p>Розвиток спрямованості уваги на граматичне оформлення мовлення на основі порівняння слів за значенням і семантикою, похідних і твірних слів.</p> <p>Закріплення операції морфологічного аналізу (на матеріалі спочатку добре засвоєних морфем, а після цього – на незасвоєних, порівняння їх за звучанням і виділення спільної морфеми).</p> <p>Закріплення уміння використовувати у власному мовленні словотворчі морфеми іменників.</p> <p>Закріплення уміння виділяти у ряді слів слова з однотипним морфологічним оформленням.</p> <p>Формування уміння швидко відшукувати в оперативній пам'яті відповідне правило.</p> <p>Закріплення уміння прийняття рішення під час розв'язання орфографічної задачі.</p> <p>Формування в учнів уміння знаходити та виправляти помилки, здійснювати самоконтроль над написанням.</p>
24	<p>Правопис суфіксів:</p> <p>букв и, е, є в суфіксах –ечок-, -счок, -ечк(а), -єчк(а), -ичок, -ичк (а); -ив(о);</p> <p>букв и, і в суфіксах –ир, -ист, -илм, -ір, -іст, -ізм;</p> <p>букв и, і, -е (є) в суфіксах –инн (я), -інн(я), -енн(я), -єнн(я);</p> <p>букв о, е (є) в суфіксах –ов (ий), -ев (ий), -єв (ий);</p> <p>- букв и, ї в суфіксах –ин, -їн.</p>	<p>Удосконалення навички морфологічного аналізу (уміння знаходити суфікс).</p> <p>Закріплення слухового сприйняття звуків.</p> <p>Формування розуміння значення слів у даному контексті.</p> <p>Удосконалення уміння знаходити орфограму у слові.</p> <p>Розвиток уміння вирішувати орфографічну задачу.</p> <p>Актуалізація графічного образу на письмі шляхом виконання спеціально дібраних вправ на засвоєну орфограму.</p> <p>Закріплення контролю над власним написанням.</p>
<p>Контрольно-підсумковий етап (<i>проводиться у другу половину травня</i>)</p>		
25	<p>Діагностика стану сформованості навички письма</p>	<p>Обстеження стану сформованості писемного мовлення шляхом проведення різних видів письмових робіт тестових вправ, диктантів із</p>

	граматичними завданнями.
--	--------------------------

Розділ підготувала:

Пригода Зоряна Степанівна, канд. пед. наук, ст. наук. співробітник лабораторії логопедії Інституту спеціальної педагогіки НАПН України.